

Mari Holm Ingelsrud

Lønn som fortjent?

**Bønders vurdering av
arbeidsinnvandreres lønnsnivå**

Rapport 6/07
ISSN 1503-2035

RAPPORT

Rapport nummer 6/07

Norsk senter for bygdeforskning

Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 TRONDHEIM

Telefon: 47 73 59 17 29
Telefax: 47 73 59 12 75

Rapportens tittel Lønn som fortjent? Bønders vurdering av arbeidsinnvandreres lønnsnivå	Dato 08.10.07
	ISSN-nr. 1503-2035
	Antall sider og vedlegg 72+3
Forfatter Mari Holm Ingelsrud	Prosjektnr. 6179.00
	Ansvarlig sign. <i>Karoline Ørtingrud</i>

Sammendrag

Rapporten ser bønders holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå i lys av teorier om rettferdighet og rasjonalitet. Dybdeintervjuer og et kvantitativt datamateriale er benyttet i analysene. Bøndene vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne som både lavt og høyt, avhengig av hvem arbeidsinnvandrerne sammenlignes med og hvilke rettferdighetsnormer som benyttes i sammenligningen. Rapporten antyder at arbeidsinnvandreres lønnsnivå bestemmes med bakgrunn i bondens ønske om å maksimere sitt vederlag til eget arbeid, mens det senere rasjonaliseres for å etterkomme ønsket om rettferdighet, blant annet ved bruk av rettferdighetsnormer om fordeling basert på meritter og behov.

Stikkord (norsk og engelsk)

Arbeidsinnvandring, landbruk, rettferdighet, rasjonalitet, kollektiv egennytte, individuell egennytte, kognitiv dissonans
Work immigration, agriculture, justice, rationality, collective rationality, individual rationality, cognitive dissonance

Forord

Denne rapporten er en lett bearbeidet utgave av min masteroppgave i sosiologi fullført ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. I løpet av arbeidet med rapporten har jeg hatt kontor plass ved Norsk senter for bygdeforskning.

- Jeg vil takke min veileder Professor Reidar Almås, som har kommet med konstruktiv kritikk og innspill gjennom hele prosessen. Jeg er spesielt takknemlig for at du overbeviste meg om at jeg ville ha nytte av å reise ut i felten og snakke med bøndene, som denne rapporten omhandler.
- Videre vil jeg takke biveileder Johan Fredrik Rye for at du har lest mine utkast med et kritisk blikk, og utfordret meg.
- Motivasjonsgruppa har vært en enorm støtte i løpet av det siste semesteret. Takk til Oddny, Sølvi, Marianne, Ranita og Torbjørn for at dere har lest utkastene mine, diskutert med meg, støttet og drevet meg framover.
- Både som kilde til kunnskap og kvantitative datasett, og ved sosial inkludering gjennom bygdisotball og fredagskaffe, har oppholdet på Bygdeforskning beriket min studietid.
- Denne rapporten ville vært fattigere uten bøndene som stilte opp til intervjuer. Takk for at dere tok dere tid til å snakke med meg.

Mari Holm Ingelsrud
Trondheim, september 2007

Innhold

1	Innledning	1
1.1	Bakgrunnen for rapporten	1
1.2	Rapportens oppbygning	3
2	Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn	6
2.1	Arbeidsinnvandringens konsekvenser for velferdsstaten	6
2.2	Forholdet mellom arbeidsinnvandreres lønnsnivå og landbrukets legitimitet	8
2.3	Rettferdighetsnormer	8
2.4	Rettferdighet i et strukturelt perspektiv	10
2.4.1	Referansegrupper	12
2.5	Kognitiv dissonans: Strategier for å korrigere følelsen av urettferdighet	14
2.6	Rasjonalitet	15
2.6.1	Rettferdighet som mål i seg selv	16
2.6.2	Rasjonalitet og kollektiv handling	17
2.7	Presisering av forskningsspørsmålene	19
3	Metode	21
3.1	Å kombinere kvantitative og kvalitative metoder	21
3.2	Datamaterialet	22
3.2.1	Surveyundersøkelse blant bønder i Norge	23
3.2.2	Samtaleintervjuer med bønder som benytter utenlandsk innleid arbeidskraft	23
3.3	Den kvalitative analysen	26
3.4	Undersøkelsenes kvalitet	26
3.4.1	Reliabilitet	26
3.4.2	Validitet	27
3.4.3	Generaliserbarhet	29

4	Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå	31
4.1	Analysen av et representativt utvalg bønder	32
4.1.1	Den avhengige variabelen	32
4.1.2	Spesifisering av hypoteser og presentasjon av de uavhengige variablene	32
4.1.3	Logistisk regresjonsanalyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå	36
4.1.4	Resultater av analysen	37
4.2	Foreløpige konklusjoner av analysen	40
5	Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?	44
5.1	Sammenligningenes betydning	44
5.1.1	Lønnsnivået er lavt i forhold til...	45
5.1.2	Lønnsnivået er bra i forhold til...	46
5.1.3	Kort oppsummering	47
5.2	Hvorfor er lønnsnivået OK sånn som det er?	48
5.2.1	Økonomien i landbruket	48
5.2.2	Rettferdighetsnormer	52
5.2.3	Å korrigere følelser av urettferdighet	56
5.2.4	En oppsummering	59
5.3	Rasjonalisering som rettferdighet	60
5.4	Hovedkonklusjoner etter den kvalitative analysen	61
6	Oppsummering av resultatene	64
6.1	Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?	64
6.2	Hvilke sosiale mekanismer kan forklare bøndernes vurderinger? . .	65
6.2.1	Rettferdighetsnormer	65
6.2.2	Rasjonalitet	66
6.3	Avslutning	68
	Referanser	70
A	Intervjuguide	73

Tabeller

4.1	Fordelingen til den avhengige variabelen: “Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft i landbruket”.	32
4.2	Deskriptiv statistikk for variablene i analysen	42
4.3	Logistisk regresjon med aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere som avhengig variabel	43

Kapittel 1

Innledning

1.1 Bakgrunnen for rapporten

I forbindelse med den økende bruken av utenlandsk arbeidskraft i landbruket, oppstår det flere interessante problemstillinger: Hva er konsekvensen av arbeidsinnvandringen for den enkelte bonde, og hva er konsekvensene for landbruket som næring på lang sikt? For å belyse noe av dette problemkomplekset, har jeg valgt å undersøke hvordan bønder som arbeidsgivere vurderer arbeidsinnvandre- res lønnsnivå.

Økende arbeidsinnvandring til landbruket

Bruken av innleid arbeidskraft i landbruket er ikke et nytt fenomen. Det har alltid vært behov for å benytte innleid arbeidskraft i innhøstingsperioder. Samtidig har andelen av befolkningen som arbeidet i landbruket gått ned de siste 60 årene. Etter andre verdenskrig var det et stort behov for arbeidskraft i bygg, anlegg og i industrien. Fast arbeid og høyere lønninger flyttet arbeidskraft fra bygda til byene, mens mekaniseringen av jordbruket gjorde innleid arbeidskraft mer og mer overflødig i landbruket. Tallet på innleid arbeidskraft gikk først ned. Deretter forsvant også familiearbeidskraften. På 70-tallet gikk mange kvinner ut i arbeidslivet, og de mannlige brukerne sto igjen (Almås 2002, 120-123). Selv om de hovedsaklig hadde arbeid utenfor gården, ble sesongarbeid fortsatt utført av familien og av norsk ungdom på 70-tallet. Men på 80- og 90-tallet, tiltok bruken av utenlandsk arbeidskraft. Dette gjaldt spesielt i jordbærproduksjonen og annen spesialisert frukt- og grønnsaksproduksjon (Almås 2002, 253-255).

Arbeidsinnvandringen til landbruket opplever en økning som det ikke er noen grunn til å tro at kommer til å avta med det første. I 1990 var det 4 300 registrerte sesongarbeidere i landbruket. Dette tallet steg til 17 900 i 2003 (Bannino-Rokkones 2006). Forskere ved Norsk senter for bygdeforskning anslår at det ar-

1. Innledning

beidet 22 000 arbeidsinnvandrere i landbruket i 2005. Basert på spørsmål fra undersøkelsen *Trender i norsk landbruk* (Vik og Rye 2006), blant annet om bønders planlagte fremtidige bruk av utenlandsk arbeidskraft, anslår de at omfanget av arbeidsinnvandringen kan øke til mellom 30 og 40 000 ansatte (Rye 2006).

Overgangsreglene

I Norge er lønn hovedsaklig et privat anliggende mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Lovgivningen på området er begrenset til forbud mot *“Direkte og indirekte diskriminering på grunn av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion eller livssyn...”* (Diskrimineringsloven, § 4), og en generell regel om utbetaling av 40 % tillegg til ordinær lønn ved overtid. Da EU ble utvidet med 10 nye land i 2004, åpnet det for at borgerne i de nye medlemslandene fritt kunne ta seg arbeid i EØS-landene. De fleste EU og EØS land, deriblant Norge, innførte regler som kontrollerer flyten av arbeidskraft mellom de nye og de gamle medlemslandene (overgangsordningen).

Arbeidssøkeren må ha et konkret tilbud om arbeid før oppholdstillatelsen innvilges. Dette arbeidet skal som hovedregel være heltidsarbeid. På grunn av værforhold og andre svingninger i landbruksproduksjon, er det dermed muligheter for at arbeidet i perioder kan være mindre enn heltid. Lønns- og arbeidsvilkårene må ikke være dårligere enn gjeldende standard for vedkommende sted og yrke (Dølvik, Eldring, Horgen Friberg, Kvinge, Aslesen og Ødegård 2006). I landbruket betyr dette at lønningene må være på høyde med tariffen. I 2006 var lønnsnivået på 87,00 kr pr time for arbeidstakere som var ansatt i inntil tre måneder og 104,65 kr pr time for arbeidstakere som var ansatt utover denne tidsperioden (*Overenskomsten for jordbruks- og gartnerinæringene 2006-2008* gjeldende tariffavtale). Overgangsordningen skal i prinsippet ikke videreføres etter mai 2009, men Norge kan i praksis beholde dem frem til mai 2011. Etter dette åpnes det for fri flyt og likebehandling av arbeidstakere fra EØS. Dette innebærer at arbeidsinnvandrere kan tilby sin arbeidskraft til langt under dagens nivå. Hvilke konsekvenser vil dette ha for landbruket på lang sikt?

Devaluering av landbruksarbeid

Bøndenes egne lave inntekt kan være med på å legitimere et lavt lønnsnivå hos bøndenes ansatte. Deklasseringen som landbruksarbeid har hatt i etterkrigstida (Almås 2002), har gitt bøndene både lavere status og lavere inntekt. I den sammenhengen kan arbeidsinnvandring bidra til en oppgradering av bøndenes sosiale status: Bonden blir igjen arbeidsgiver. Bruk av utenlandske ansatte kan også gjøre arbeidsintensivt landbruk lønnsomt ved at lønningene holdes lave, samtidig som arbeidsinnvandrerne har god lønn i forhold til levestandarden i hjemlandet. Sett

fra både enkeltbondens og en enkelt arbeidsinnvandrers synspunkt fremstår arbeidsinnvandringen som en vinn/vinn-situasjon.

Samtidig som arbeidsinnvandring oppfattes som positivt av den enkelte gårdbruker, er det viktig å se på konsekvensene av økt arbeidsinnvandring for bønder som yrkesgruppe. Det som virker rasjonelt for en enkelt, kan ha uheldige konsekvenser for kollektivet på lang sikt. Dette gjelder også for bruk av arbeidsinnvandrere i landbruket. Ottar Brox er en av de som har uttalt seg sterkest om negative konsekvenser av arbeidskraftsimport; både for lavlønnsgrupper i det norske arbeidslivet, den norske velferdsstaten og arbeidsinnvandrerne selv (Brox 2005). Lave lønnskrav er arbeidsinnvandrerens fortrinn, og det er det som gjør dem så attraktive i det norske markedet. Men det er fare for at den lønnsdempende effekten som arbeidsinnvandring til landbruket har, i siste instans bidrar til en ytterligere devaluering av lavlønnsyrker (Brox 2005), deriblant landbruksarbeid. I den sammenhengen er det interessant å undersøke hvordan bønder ser på arbeidsinnvandreres lønnsnivå.

Problemstilling

Bønder har som arbeidsgivere makt til å påvirke lønnsutviklingen i landbruket. Samtidig er de ikke helt fri for føringer fra andre aktører i samfunnet. I den sammenheng er det viktig å studere hvordan bønder tenker omkring lønnsnivået til arbeidsinnvandrere i landbruket, slik at vi kan forstå hvilke mekanismer som ligger bak deres vurderinger. Dette vil også kunne være viktig for å forstå hvordan den økte arbeidsinnvandringen vil påvirke landbruket på lang sikt. Undersøkelsens problemstilling er:

“Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket, og hvilke sosiale mekanismer kan forklare disse vurderingene?”

1.2 Rapportens oppbygning

Hvordan bøndene vurderer lønnsnivået er et spørsmål på individnivå. Samtidig har individets handlinger konsekvenser på samfunnsnivå, og det er også betinget av prosesser som foregår på strukturnivå. Rapportens analyser vil derfor befinne seg på individnivå. Bondens vurderinger rundt arbeidsinnvandrerens lønnsnivå utgjør hoveddelen av rapporten. Koplinger mellom individets handlinger og konsekvenser på samfunnsnivå, vil hovedsaklig bli gjort i innledning og avslutning. Samtidig bærer rapporten preg av at en aktørs handlinger skjer i et samspill mellom formelle føringer og kulturelle sporer på systemnivå. De teoriene som er brukt i rapporten ser individets handlinger som noe som skjer i samspillet mellom andre aktører og

1. Innledning

strukturer.

Rapporten består av seks kapitler. I kapittel 2 presenteres tidligere forskning og teorier som er brukt i rapporten. Først beskrives noen teorier om konsekvensen av arbeidsinnvandring for landbruket på lang sikt; både gjennom konsekvenser for velferdsstaten Norge og landbrukets legitimitet. Deretter presenteres teorier om hva som oppfattes som en rettferdig fordeling av goder og byrder. Her ligger hovedfokus på sammenligningsgrunnlaget som rettferdighetsnormer vurderes mot. I tillegg beskrives teorier om forholdet mellom holdninger og handlinger, og hvordan mennesker ofte korrigerer opplevd urettferdighet med enten kognitive eller praktiske handlinger. Til slutt presenteres teorier om forholdet mellom rasjonalitet og rettferdighet, og forholdet mellom individuell og kollektiv egen nytte.

I kapittel 3 beskrives det metodiske grunnlaget for rapportens analyser. Her presenteres og kvalitetsvurderes det kvantitative datasettet. Videre presenteres og vurderes fremgangsmåten ved innsamling, bearbeiding og analyse av sju semi-strukturerte dybdeintervjuer. Kombinasjonen av kvalitative og kvantitative metoder blir også presentert.

Bakgrunnen for den kvantitative analysens hypoteser presenteres i kapittel 4, som avsluttes med en presentasjon av resultatene fra en logistisk regresjonsanalyse, og tolkninger av disse. Funnene viser at bønder som bruker, eller har planer om å ta i bruk arbeidsinnvandrere, har større sjanse for å akseptere lønnsforskjeller mellom norsk og utenlandsk innleid arbeidskraft, enn bønder som ikke bruker eller har planer om å bruke arbeidsinnvandrere. Denne sjansen er også større hos bønder som har en høy grad av markedsorientering. Bønder som har høy grad av likhetsorientering, har på den annen side mindre sannsynlighet for å akseptere differensiert lønn. Dette gjelder også for de eldste bøndene. Videre viser analysen at bøndenes holdninger til differensiert lønn varierer ut fra hvilken region de holder til i. Hovedkonklusjonen fra denne analysen, er at når bruken av arbeidsinnvandrere øker, kan også aksepten for differensiert lønn øke.

I kapittel 5 presenteres funn fra den kvalitative analysen av dybdeintervjuene. Analysen viser i del 5.1, at bønders vurderinger av lønnsnivået til arbeidsinnvandrere henger sammen med hvilke grupper bøndene bruker som referanse. Dersom vurderingene gjøres i forhold til norsk ufaglært arbeidskraft, blir arbeidsinnvandrernes lønnsnivå oppfattet som lavt. På den annen side, blir lønningene oppfattet som høye når levestandarden i arbeidsinnvandrernes hjemland er referansepunktet. Tariffen blir av bøndene oppfattet som et referansepunkt som de enkelt kan forholde seg til, og som en mal på rettferdig fordeling. Samtidig blir lønnsnivået i tariffen også oppfattet som lavt sammenlignet med lønnsnivået i andre næringer i Norge. Hovedkonklusjonen fra dette delkapittelet, er at bøndene mener at arbeidsinnvandrernes lønnsnivå er slik som det må være, uavhengig om de vurderer det som høyt eller lavt. Dette tyder på at de oppfatter arbeidernes lønn som resultat av vurderinger mellom parter i et regulert arbeidsmarked, der et regelverk utenfor

bøndenes og arbeidsinnvandrernes herredømme bestemmer lønnsnivået.

Delkapittel 5.2 tar for seg en analyse av bøndenes forklaringer på hvorfor dette er tilfelle. Sosiale mekanismer som rettferdighetsnormer og rasjonalitet kan forklare kompleksiteten i bøndenes vurdering av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. En kombinasjon av målrasjonalitet og ønske om rettferdighet, leder bøndene til å rasjonalisere den urettferdigheten de ser gjennom praktiske og kognitive handlinger. Bøndene viser målrasjonalitet både i forhold til at de vurderer den individuelle egennytten de har av sine handlinger, og egennytten til bønder som gruppe.

I kapittel 6 kombineres funnene fra den kvantitative og kvalitative analysen. Forholdet mellom rasjonalitet og rettferdighet diskuteres. Bruk av rettferdighetsnormer for fordeling basert på meritter og behov tolkes som både en måte å rettferdiggjøre forskjeller på, og som et virkemiddel som bøndene benytter for å opprettholde forestillingen om en rettferdig verden. Til slutt vurderes konsekvenser av den økende arbeidsinnvandringen til landbruket i lys av funnene fra analysene.

Kapittel 2

Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

I dette kapittelet vil tidligere forskning og teorier om rettferdig lønn i forhold til arbeidsinnvandring presenteres. Jeg starter med en presentasjon av Ottar Brox' teori om konsekvenser av arbeidskraftsimport for den norske velferdsstaten. Sammenhengen mellom økende arbeidsinnvandring og konsekvensen for landbrukets legitimitet på sikt, vil også diskuteres. Deretter følger ulike teorier om hva som utgjør en rettferdig lønn. Fokuset på sammenligninger og kontekst går igjen i alle teoriene som presenteres. Strategier for å korrigere urettferdighet presenteres i delkapittelet om kognitiv dissonans. Til slutt i kapittelet presenteres teorier om rasjonalitet, og teorier om sammenhengen mellom rasjonalitet og rettferdighet.

2.1 Arbeidsinnvandringens konsekvenser for velferdsstaten

Brox (2005) er en av de som argumenterer for at den utstrakte bruken av arbeidskraftsimport til landbruket ikke kan forsvares ut fra verken økonomiske eller etiske hensyn. I boka "Arbeidskraftsimport" (Brox 2005), presenterer Ottar Brox en kritisk analyse av den utbredte forestillingen om at Norge har for få arbeidstakere, og således er avhengig av arbeidsinnvandrere for å få staten til å gå rundt økonomisk. Han argumenterer for at denne oppfatningen bygger på en feilaktig forestilling om hvordan arbeidsmarkedet i Norge fungerer. Han sammenligner Norge med en bondefamilie, hvor medlemmene kanaliserer arbeidskraften dit den trengs mest, ved å prioritere enkelte arbeidsoppgaver foran andre. Slik sett er det ikke mulig for en nasjon å mangle arbeidskraft. Det er hvordan den eksisterende arbeidskraften er fordelt, som bestemmer hvilke arbeidsoppgaver som blir utført i nasjonen.

Det er tydelig at det er enkelte jobber hvor det er for få nordmenn som ønsker

å jobbe. Dette gjelder blant annet hjelpepleiere og sykepleiere, renholdsarbeidere og sesongarbeidskraft i landbruket. Brox hevder at det ikke er mangel på arbeidskraft som er problemet, men heller at det er mangel på nordmenn som er villige til å arbeide for den lønna og de arbeidsforholdene som er gjeldende i disse yrkene. Markedsløsningen på dette, kan være å gjøre arbeidsforholdene mer attraktive, for eksempel ved å heve lønnsnivået. Dette vil være en måte å reallokere arbeidskraft ved bruk av positive insentiver. En annen måte å gjøre dette på, er å hyre inn mennesker som ikke har bedre alternativer. I landbruket kan attraktiviteten til innhøstingsarbeid økes ved å tilby høyere lønn. Slik det er nå, velger heller ungdom å utføre relativt høytlønnede arbeidsoppgaver i industrien, enn lavtlønnet arbeid i landbruket. Arbeidskraftsbehovet løses ved at arbeidere fra land med lavere levestandard utfører oppgavene for det som i Norge er lav lønn. For disse arbeidsinnvandrerne, er lønnsnivået høyere enn det de ville fått for arbeid i hjemlandet. Brox (2005) hevder at denne måten å skaffe arbeidskraft på ikke er en løsning på arbeidskraftsmangelen. I stedet har det en forsterkende effekt, ved at yrket ikke opplever en økt attraktivitet. Uten høyere lønn og mer attraktive arbeidsforhold, vil ikke landbruksarbeid heller i fremtiden bli attraktivt for nordmenn.

Konsekvensen av å løse arbeidskraftsmangelen med import av arbeidstakere med lavere lønnskrav, er en devaluering av lavtlønnede arbeidstakere i Norge, mener Brox (2005). Arbeidernes makt ligger i deres markedsverdi. Denne øker når det er mangel på arbeidskraft, og synker når det er overflod. Ved å importere arbeidere fra land med lavere levestandard, vil arbeidstakere i Norge miste makt ved at de mister markedsverdi. Ofrene for utviklingen er de som arbeider i yrker som ikke krever utdanning, eller kulturelle og språklige ferdigheter. Konsekvensen for den norske velferdsstaten på lang sikt, kan være at arbeidsinnvandringen drar ned det norske lønnsnivået over tid. Når de dårligst lønnede jobbene er så dårlig lønnet at det ikke er mulig å leve av lønna alene, vil konsekvensen bli større press på velferdsgodene (Brox 2005).

Konsekvensen av økt bruk av arbeidsinnvandrere for landbruket på lang sikt, kan være at det blir mer lønnsomt å drive store arbeidskrevende bruk. Når store bruk kan drive arbeidsintensiv produksjon, som ikke er mulig å utføre i stor skala uten utstrakt bruk av sesongarbeidskraft, vil de kunne produsere mer og billigere. Dermed fører den økende arbeidsinnvandringen til strukturendringer i landbruket hvor nedgangen i antall bruk fortsetter, og hvor det ikke lenger er lønnsomt å drive smått. Konsekvensen for distrikts-Norge kan bli fraflytting og tilgrodd kulturlandskap.

Også for bøndene som gruppe, kan utstrakt bruk av lavtlønnede arbeidstakere ha en negativ effekt på deres økonomiske stilling i samfunnet. Deklasseringa av landbruksarbeid i etterkrigstida (Almås 2002), kan fortsette og kanskje tilta som en konsekvens av den effekten Brox (2005) mener at arbeidsinnvandring har på samfunnet. Han mener at økt arbeidsinnvandring kan føre til en generell

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

lønnsnedgang hos allerede lavtlønnede i Norge på sikt. Dette vil også kunne ramme norske bønder kollektivt ved at inntektsnivået i landbruket synker relativt i forhold til andre yrkesgrupper.

2.2 Forholdet mellom arbeidsinnvandreres lønnsnivå og landbrukets legitimitet

Et aspekt som kan påvirke bøndenes vurdering av arbeidsinnvandreres lønnsnivå, er hvordan arbeidsforholdene i landbruket oppfattes av omgivelsene. Landbruket er en beskyttet næring gjennom grensevern og subsidier. Næringen er slik sett avhengig av politisk støtte, og således er det viktig at landbruket har legitimitet hos styresmaktene og i befolkningen. Hvordan utenlandsk arbeidskraft blir brukt i det norske landbruket, kan ha konsekvenser for hvordan næringen oppfattes utenfra, også fra politisk hold. De ulike oppslagene som har vært i media knyttet til arbeidsinnvandring, har ikke vært udelt positive. En oppfatning om at bønder i Norge utnytter utenlandsk arbeidskraft vil kunne svekke legitimiteten til landbruket på sikt, og dermed ha en negativ innvirkning på støtten til landbruket. Slik sett vil bøndene kollektivt kunne tape på å betale sine utenlandske ansatte det som kan oppfattes som en urettferdig lav lønn.

2.3 Rettferdighetsnormer

Rettferdighet er ikke et enhetlig begrep. En fordeling kan være rettferdig på en måte, men urettferdig på en annen. Deutsch (1975) opererer med tre rettferdighetsnormer: *'Fordeling basert på meritter'* innebærer at innsats, effektivitet, alder, kompetanse og lignende benyttes som målestokk for hvilke lønnsforskjeller som er legitime. Vi har for eksempel en forestilling om at høy utdanning skal gi høyere lønn enn lav utdanning. *'Fordeling basert på behov'* tar hensyn til andre kriterier enn fordeling basert på meritter. Her er det den enkeltes behov som virker bestemmende på hva slags lønn denne personen skal ha. En alenemor med fire barn har behov for mer penger enn en mann i 20-årene som bor alene. Denne fordelingen er i stor grad avhengig av den sosialøkonomiske konteksten rundt et individ. Et eksempel knyttet til arbeidsinnvandring, er at de utenlandske arbeiderne kommer fra lavkostnadsland. Når de tar med seg pengene de tjener i Norge tilbake til Polen eller et annet land i Øst-Europa, så blir disse pengene mer verdt. Slik sett kan man si at dersom lønnsnivå skal baseres på behov, så trenger en person som bruker pengene han tjener i Polen, mindre lønn enn en som skal bruke pengene han tjener i Norge. *'Fordeling basert på likhet'* er en tredje norm. Denne virker enkel, men er likevel komplisert. "Lik lønn for likt arbeid" er en godt innarbeidet norm i vårt

samfunn. Det innebærer likhet innenfor enkelte arbeidstyper, men også forskjeller mellom ulike typer arbeid. Normen om fordeling basert på likhet kan sees i sammenheng som de to andre normene. Hvis man ønsker å oppnå likhet i levekår, så kan man oppnå det ved å fordele lønn etter behov. Ønsker man å oppnå likhet i lønn ut fra innsats eller yteevne, så kan det oppnås gjennom fordeling basert på meritter (Deutsch 1975). Rettferdighetsnormene er ikke uavhengige av hverandre. Normen om lik fordeling kan sees som et mål for de to andre normene, heller enn en norm i seg selv. Som eksemplene over antyder, kan både rettferdighetsnormer basert på meritter og behov benyttes for å skape likhet.

Hvilken form for rettferdighet som benyttes bestemmes av situasjonen. Deutsch (1975) antar at en forutsetning for begreper og bevissthet om rettferdighet, er et samfunn basert på samarbeid. Ut fra hva som er målet for dette samarbeidet, benyttes ulike rettferdighetsnormer for å vurdere fordelingen av goder og byrder. Når målet for samarbeidet er å øke den samlede produksjonen i samfunnet, vil rettferdighetsnormene være basert på fordeling etter yteevne og innsats. Dette vil øke det samlede utbyttet ved at de som best kan utnytte ressursene får mest, men etterlater spørsmålet om hvordan utbyttet skal fordeles. I denne sammenhengen kan det sees som rettferdig at de som har bidratt mest bør ha legitim tilgang på en større andel av godene. Konsekvensen av dette vil bli en ulik fordeling, hvor de som bidrar mest får mest goder igjen. En slik ulik fordeling kan slå negativt ut for samarbeidet i samfunnet. Det kan gå på bekostning av moralen og arbeidslysten til de som får minst, og den totale samlede produksjonen i samfunnet kan synke.

Hvis målet for samarbeidet i en gruppe er gode sosiale relasjoner, er heller fordeling basert på likhet en fornuftig rettferdighetsnorm. Lik fordeling fremhever likeverdighet og underbygger gjensidig respekt mellom medlemmene i samfunnet. Samtidig vil fordeling basert på likhet kunne virke urettferdig. Det er ikke slik at alle medlemmene av et samfunn har bidratt like mye, eller har behov for akkurat det samme. Når målet for samarbeidet er å fremheve omsorg for medlemmene i et samfunn, er fordeling etter behov et bedre fordelingsprinsipp (Deutsch 1975).

I en diskusjon om rettferdig fordeling av inntekt, vil det nødvendigvis inntas et økonomisk standpunkt. Dermed følger rettferdighetsnormer basert på meritter som et naturlig fordelingsprinsipp. Samtidig er vi i vårt samfunn opptatt av likeverdighet og at staten har ansvar for menneskers velvære. Det er altså en oppfatning om at folk skal få det de trenger for å opprettholde en viss levestandard, uavhengig av ytelse. Eksempler på dette er sosialstøtte og sykelønn. Alves og Rossi (1978) har undersøkt om det finnes universelle rettferdighetsnormer for fordeling av inntekt. De fant at både vurderinger av behov og vurderinger av ytelse eller innsats har innvirkning på om en viss inntekt sees som underbetalt, overbetalt eller rettferdig. Disse normene var like for alle, men det var ikke like stor enighet om hvilket lønnsnivå som er rettferdig. I tillegg fant Alves og Rossi (1978) at det eksisterer normer om minimums- og maksimumsinntekt, uavhengig av ytelsen til

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

et individ. Dette samsvarer med normer om at en viss levestandard skal opprettholdes hos alle medlemmer av et samfunn, og at svært høye lønninger ikke kan rettferdiggjøres ved bare å fokusere på meritter.

Forholdet mellom bonden og den innleide arbeidskraften på gården kan sees som et økonomisk samarbeid. Det er opp til bonden og den innleide arbeidskraften å produsere så mye som mulig. På den måten får bonden et overskudd som kan investeres i gården og sikre videre produksjon. Dette er også i den ansattes interesse, da denne sikrer sin arbeidsplass. For bonden kan fordeling av lønn basert på normer om fordeling etter innsats, ansiennitet, erfaring eller utdanning være fruktbart for produksjonen på gården. Slik vil den mest kvalifiserte arbeidskraften ha best betalt, og dermed ha større motivasjon til å komme igjen år etter år. Inntektsforskjeller mellom norsk og utenlandsk arbeidskraft kan også rettferdiggjøres ved den samme tankegangen. Fordi nordmenn snakker norsk og kjenner den norske kulturen, kan de sees som høyere kvalifisert arbeidskraft. Det kan i tillegg være enklere å ha ansatt nordmenn fordi det ikke er noen språkbarriere som hindrer forståelse for hvordan arbeidsoppgavene på gården skal utføres.

Det er en lang tradisjon for likhetstenkning her i landet (Gullestad 1996). Lik lønn for likt arbeid er, som sagt, en godt innarbeidet norm. Samtidig er denne tanken enklere i teori enn i praksis. Det er skjelden at man finner to identiske arbeidstakere som gjør akkurat den samme jobben. Normalen er heller at normen om lik lønn for likt arbeid ligger i bunn, samtidig som kriterier for ulik fordeling av lønn er innbakt i tariffavtaler med lønnsforskjeller etter utdanning og ansiennitet. I henhold til lov om usakelig forskjellsbehandling (*Diskrimineringsloven*), er det ikke lov til å forskjellsbehandle norsk og utenlandsk arbeidskraft som utfører de samme arbeidsoppgavene. Det er altså ulovlig for en bonde å betale arbeidsinnvandrere til landbruket mindre enn norsk innleid arbeidskraft, hvis disse gruppene ellers er like og utfører den samme jobben (Dølvik et al. 2006). Hvis derimot den utenlandske arbeidskraften utfører en annen type arbeidsoppgaver, kan forskjeller i lønn være lovlig.

Svært ulik fordeling kan også virke demotiverende på den dårligst betalte arbeidskraften. Sesongarbeidsoppgavene på en gård er ikke alltid de mest utfordrende eller interessante oppgavene. Dersom en arbeider ikke føler seg verdsatt, kan motivasjonen for å stå på og arbeide effektivt bli svakere. Slik sett kan det være et poeng for bonden å holde på en jevnt lønnsnivå uten for store forskjeller mellom de ansatte.

2.4 Rettferdighet i et strukturelt perspektiv

Fokuset på sammenligningsgrupper og referanserammer er viktig i denne analysen. Kanskje bakgrunnen for holdningene om at det er akseptabelt med ulik lønn

for norske og utenlandske arbeidere ligger i bøndenes oppfatning av disse som to grupper arbeidstakere med ulike behov eller med ulike ferdigheter? Berger, Zelditch Jr., Anderson og Cohen (1972) mener at rettferdighet må forstås som en vurdering som gjøres i forhold til en stabil referanseramme. Denne teorien presenteres nedenfor.

I et bytteperspektiv, vil rettferdighet bedømmes ut fra om det som byttes, for eksempel arbeidskraft og lønn, står i forhold til hverandre. Dette bedømmes igjen i forhold til hva andre aktører under sammenlignbare forhold står igjen med etter et bytte. Det er ikke den absolutte verdien av utbyttet som bestemmer om aktøren er fornøyd, men den relative verdien sammenlignet med andre aktører (Homans 1961 og Adams 1965, begge referert i Berger et al. 1972). Status-verdi perspektivet til Joseph Berger sier at gjennom generaliserte forestillinger om hvordan goder fordeles ulikt mellom ulike grupper i samfunnet, dannes normative oppfatninger av hva som er rettferdig fordeling. Hva som utgjør en rettferdig fordeling sees alltid fra en aktørs synspunkt, og det er dennes vurdering av rettferdighet som er interessant (Berger et al. 1972). Dette innebærer at rettferdighetsnormer ikke er objektive eller forutbestemt på noen måte, men heller at de er et produkt av samhandling i samfunnet. Samtidig som de er produkter av samfunnet, er de også sosiale mekanismer som opererer i samfunnet, og styrer aktørers handlinger.

I denne rapporten er det bønders vurderinger av lønnsnivået i landbruket som er i fokus. En aktør vurderer forholdet mellom andre sosiale aktørers karakteristikk og deres nivå av visse ettertraktede goder. For eksempel vurderes ofte en persons inntekt ut fra dennes nivå av utdanning eller ansiennitet. Det er forskjell på lokale og generaliserte sammenligninger. Lokale sammenligninger går ut på at en person sammenligner seg selv med en annen spesifikk person, for eksempel at en bonde sammenligner sin inntekt med inntekten til bonden på nabogården, eller inntekten til sine ansatte. Ved lokale sammenligninger, kan en aktør oppdage ulikheter i forholdet mellom innsatsen og belønningen til to mennesker. For eksempel kan en bonde se at han selv har høyere inntekt enn sine ansatte, selv om de jobber like mange timer på gården. Samtidig kan ikke bonden gjøre rettferdighetsvurderinger ut fra denne lokale sammenligningen. I følge Berger et al. (1972), må det generaliserte sammenligninger til for å gjøre rettferdighetsvurderinger. Her kreves det en stabil referanseramme som består av generaliserte andre.

Dette kaller Berger et al. (1972) referansestrukturen til aktøren. Denne referansestrukturen har fire komponenter: 1) Generaliserte individer 2) som innehar et visst nivå av en viss karakteristikk, 3) som er assosiert med et visst nivå av visse ettertraktede goder, 4) hvor både karakteristikkene og godene har status-verdi (Berger et al. 1972, 133). Sagt på en enklere måte: Et eksempel på en referansestruktur kan være norsk innleid ufaglært arbeidskraft i landbruket, som i følge tariffen hadde en timelønn på minst 87 kr i 2006. Her er den innleide ufaglærte arbeidskraften de generaliserte individene som det sammenlignes med. Deres

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

karakteristikk er at de er ufaglærte, og at de arbeider i det norske landbruket. Lønningene deres er det ettertraktede godet. Både lønn og utdanning har statusverdi i vårt samfunn. Det synes ved at både høy utdanning og høy lønn anerkjennes som noe positivt i forhold til lav lønn eller lav utdanning.

For at referansestrukturen skal kunne benyttes i vurderingen av rettferdig fordeling, må referansestrukturen ha tre egenskaper: Den må være enhetlig, slik at et generalisert individ kun kan assosieres med ett nivå av det ettertraktede godet. Dessuten må strukturen være differensiert slik at både høyt (faglært) og lavt (ufaglært) nivå på en karakteristikk, og høyt (mye penger) og lavt (lite penger) nivå på godet er inkludert. Slik kan en aktør vurdere sin karakteristikk og sitt gode i forhold til nivåene i referansestrukturen. For eksempel kan en faglært gårdsarbeider vurdere om hans eller hennes lønn tilsvarende det som generaliserte faglærte gårdsarbeidere får, eller om lønna ligger på et nivå som tilsvarende det ufaglærte arbeidere vanligvis tjener. Sist må referansestrukturen være stabil (Berger et al. 1972, 134).

Når en aktør vurderer nivået på visse karakteristikk og nivået på det ettertraktede godet i en referansestruktur som likt eller tilsvarende nivåene på karakteristikk og goder i et lokalt system, begynner vurderingen av rettferdighet. Aktøren velger først en passende referansestruktur, og ut fra den vurderes de lokale forholdene som enten rettferdige eller urettferdige. Hvis forholdene vurderes som rettferdige, samsvarer den forventede fordelingen til den faktiske fordelingen i det lokale systemet. Hvis godene som en aktør får i forhold til nivået på karakteristikken vurderes som enten høyere eller lavere enn i referansestrukturen, er det en urettferdig fordeling. En aktør kan vurdere både sitt eget og andre individers nivå av goder og karakteristikk (Berger et al. 1972).

Med basis i Berger et al. (1972) sin teori om referansestrukturer, er det flere forhold som er interessante å undersøke i bøndernes rettferdighetsvurderinger av arbeidsinnvandreres lønnsnivå: Hvilke referansestrukturer refererer bønder til når de vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrere?

2.4.1 Referansegrupper

Referansegrupper er en betegnelse på grupper som er psykologisk viktige for dannelsen av holdningene og identiteten til aktører (Bø 2005, 122). Begrepet ble først benyttet av Hyman (1968) i hans studie av status. Han fant at mennesker vurderer sin status opp mot enkeltpersoner eller grupper av mennesker som enten er deres overlegne eller underlegne. Valget av referansegrupper eller personer kan være bevisst, som når en person sammenligner seg selv med personer han beundrer og har lyst til å lære av. Referansegruppene sees ikke som kun valgt med hensikt. I tillegg kan referansepersonene som informantene nevner, være enten nære venner eller også fjerne personer som for eksempel kjendiser. De kan være mennesker

som er relativt like personen, eller veldig forskjellige (Hyman 1968).

Kelley (1968) lager et skille mellom to ulike funksjoner som referansegruppen kan ha. Det første er en normativ funksjon. Dette innebærer at en aktør ser til referansegruppen når han eller hun handler, og forsøker å handle på en måte som er godtatt av gruppen. Denne funksjonen ivaretas hovedsaklig av referansegrupper som aktøren er medlem av. Det kan også være slik at man handler slik som det er aksept for i en gruppe som man aspirerer til, men ikke nødvendigvis er medlem av (ennå). Referansegruppen kan også være negativ i den forstand at den representerer noe som vi ikke vil assosieres med.

Den andre funksjonen er den komparative. Den funksjonen ivaretas av referansegrupper som aktøren sammenligner seg med. Det har ingenting å si om denne gruppen er en gruppe som aktøren er medlem av eller ikke, og den trenger heller ikke å være en reell gruppe. Hovedsaken er at aktøren tenker på det som en gruppe som han eller hun kan måle seg opp mot. De komparative referansegruppene kan også være grupper som man måler andre opp mot når man vurderer deres status, eller verdier (Kelley 1968). I denne rapporten fokuseres det på komparative referansegrupper som benyttes i vurderinger av lønnsnivå.

Når bønder vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrere, vil de kunne sammenligne med flere ulike grupperinger. De kan sammenligne med seg selv og andre norske bønder, eller de kan sammenligne med norsk innleid arbeidskraft i landbruket. I tillegg kan de sammenligne med arbeidsinnvandrere til landbruket i andre land i Europa, og med arbeidere i for eksempel det østeuropeiske jordbruket. Hvem bøndene ser som referansegruppen til arbeidsinnvandrerne vil, ifølge teorien til Berger et al. (1972), påvirke hvordan bøndene vurderer arbeidsinnvandrerens lønnsnivå. Hvilke karakteristikk ved denne referansegruppen som det fokuseres på, vil også ha konsekvenser for bøndenes rettferdighetsvurderinger av arbeidsinnvandrerens lønn. Dersom bøndene vurderer arbeidsinnvandrerens lønn i forhold til norske arbeidstakere i befolkningen generelt, vil arbeidsinnvandrerens lønn kunne synes lav. Arbeidsinnvandrerne utfører arbeid som ufaglærte, og lønnsnivået for ufaglærte er lavere i landbrukstariffen enn det er i mange andre næringer i Norge. Slik sett kan lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne til landbruket vurderes som lav. Dersom bonden sammenligner arbeidsinnvandrerens lønn i det norske landbruket med hva ufaglærte får i Polen, vil vurderingen bli annerledes. Lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne vil da virke høyt i sammenligning. Det vil til og med kunne karakteriseres som urettferdig høyt, når kun arbeidsinnsats og belønning vurderes.

Teorien til Berger et al. (1972) er basert på at rettferdighetsvurderinger gjøres på grunnlag av normer basert på fordeling etter meritter. Dersom andre normer settes inn i ligningen, blir vurderingene mer kompliserte. Dersom fordeling basert på behov inkluderes i vurderingen, vil lønnsnivået kunne vurderes på en annen måte. Belønningens relative verdi må tas med i likningen. Penger tjent i Norge er

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

mer verdt når de brukes i et land med lavere levekostnader. Dersom den absolutte pengeverdien i eksempelet over byttes ut med kjøpekraft, vil det kunne vurderes som rettferdig at en arbeidsinnvandrer som utfører ufaglært arbeid i landbruket i Norge, har lavere inntekt (i absolutt verdi) enn en nordmann som utfører ufaglært arbeid i en annen næring i Norge. Den relative kjøpekraften vil være lik, fordi arbeidsinnvandrerene bruker sine tjente penger i et land med lavere levekostnader.

Det er mange aspekter som må tas hensyn til i rettferdighetsvurderinger. Slik jeg forstår teorien til Berger et al. (1972), er det et forsøk på å lage en formel for rettferdighetsvurderinger. Jeg er, på min side, interessert i å undersøke bøndenes rettferdighetsvurderinger, uten å vurdere 'gyldigheten' av disse. Her benytter jeg teorien som en veiledning, ikke en objektiv mal. Jeg er interessert i å finne ut hvilke referansegrupper bøndene benytter når de vurderer arbeidsinnvandrerens inntekt. Jeg er også interessert i å finne ut hvordan de benytter referansegruppene for å vurdere arbeidsinnvandrerens lønnsnivå i landbruket, og om det er noen sammenheng mellom bruk av referansegrupper og rettferdighetsnormer.

2.5 Kognitiv dissonans: Strategier for å korrigere følelsen av urettferdighet

Berger et al. (1972) forstår vurderingen av rettferdighet som en prosess hvor den faktiske fordelingen av goder vurderes opp mot forventninger skapt av referansestrukturen. Ved ubalanse mellom forventet og oppnådd fordeling, vurderes forholdet som urettferdig. Ved slik urettferdighetsfølelse, vil det oppstå en kognitiv dissonans hos bonden. Bonden opplever uoverensstemmelse mellom holdning og handling (Bø 2005): Hvordan kan man betale sine ansatte en lønn som man selv synes er urettferdig? For å rette opp i dette, vil urettferdighetsfølelsen rasjonaliseres bort, ofte ved kognitive handlinger, heller enn fysiske. Dersom aktøren får mer enn 'fortjent', vil den rettferdiggjøre dette for å slippe å gi tilbake goder og for å beskytte et positivt selvbilde. Folk som er 'urettferdig behandlet' vil ikke klage, for å beskytte sin selvfølelse og ikke føle seg som ofre, samtidig som de kanskje ser det negative resultatet som en konsekvens av sine egne handlinger. Eller også kanskje de ikke ser seg selv urettferdig behandlet fordi de sammenligner seg med en gruppe hvor alle har de samme ulempene (Berger et al. 1972). Bonden vil kunne velge referansegrupper som rettferdiggjør lønnsnivået til arbeidsinnvandrerene, heller enn referansegrupper som ikke gjør dette.

Jeg antar at det er mer sannsynlig at bønder rettferdiggjør lønnsnivået til sine arbeidstakere, enn at de vedgår at lønnsnivået er urettferdig lavt. Det jeg er interessert i, er vurderingene bøndene gjør rundt lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket i Norge. Mest sannsynlig vil bøndene rettferdiggjøre lønnsnivået. Her

vil jeg se på *hvordan* de gjør det.

2.6 Rasjonalitet

I avsnittene over har jeg behandlet rettferdighetsvurderinger som noe nesten objektivt som aktører bedriver. Jeg har ikke tatt hensyn til aktørers motivasjon i sammenheng med rettferdighet. Likevel er det tydelig at de ovennevnte teoriene omfatter aktører med en motivasjon.

Ettersom jeg studerer hvordan bønder vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket, er jeg interessert i hvordan de begrunner disse vurderingene. I følge Morrison (1995) sin tolkning av Weber, er sosial handling noe som innebærer bruk av tankeprosesser, og som dermed innehar en subjektiv mening for individet som handler. I tillegg tar sosial handling hensyn til andre aktører og deres handlinger. Weber gir fire handlingstyper: Tradisjonell, affektuell, verdirasjonell og målrasjonell handling. Det er kun de to siste handlingstypene som sees som rasjonelle, og det er også disse Weber mener er tilgjengelige for sosiologer å studere (Morrison 1995, 279). Jeg vil derfor holde meg til verdirasjonell og målrasjonell handling i denne rapporten.

Weber skiller mellom uttrykkene 'rasjonalisering' og 'rasjonalitet'. Mens 'rasjonalisering' er en samfunnsprosess hvor virkeligheten i økende grad mestres gjennom kalkulering, forskning og rasjonelle handlinger, henspiller 'rasjonalitet' på sosiale handlinger. Rasjonalitet er den evnen en sosial handling har til å være basert på en vurdering av mål og midler (Morrison 1995, 220-221). I både målrasjonelle og verdirasjonelle handlingstyper inngår vurderinger av mål og midler.

Fremstillingen skal være så oversiktlig som mulig, og eksemplene som gis i dette underkapittelet har et visst svart/hvitt preg. Webers handlingstyper er idealtyper. De er altså ikke noe som fins i sin rene form i samfunnet. En handling er som oftest sammensatt av elementer fra alle de fire idealtypene. Dermed er det ikke sånn at bøndernes vurderinger av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå, eller deres avgjørelser angående denne lønna kan kategoriseres som rene målrasjonelle eller verdirasjonelle handlinger. Likevel mener jeg at disse begrepene er nyttige for å forstå hvilke mekanismer som påvirker bøndernes vurderinger av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. For å forstå begrepene bedre, er de her presentert som idealtyper.

Weber skiller mellom ulike handlingstyper basert på graden av rasjonalitet og mening som ligger bak handlingen. Dette gjelder vurderinger av mål og middel, og grad av kalkulering. Både verdirasjonelle og målrasjonelle handlinger gjøres på bakgrunn av kalkulering. I en sosial handling tar den som handler hensyn til aktørene rundt seg. Forventninger om hvordan de oppfører seg er avgjørende for hvordan aktøren velger å handle.

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

Verdirasjonelle handlinger gjøres for verdien i seg selv, og tar ikke andre hensyn enn til verdien. Aktørene er kalkulerende i forhold til midlene som brukes i handlingen, men ikke i forhold til målet. De handler av hensyn til en verdi basert på estetikk, etikk, religion eller annet, og vurderer ikke nytten av den verdien det handles etter. Denne typen handling kan kalles irrasjonell fordi den ikke tar hensyn til kostnader eller om andre verdier er mer effektive å forfølge (Morrison 1995, 280). Å handle på grunnlag av normer om likhet eller rettferdighet uten å vurdere nytten til denne normen, kan kalles en verdirasjonell handling. Bonden vil handle slik at likheten opprettholdes; for eksempel ved å gi lik lønn til arbeidsinnvandrere og norsk innleid arbeidskraft.

Målrasjonell handling er den mest rasjonelle handlingstypen, fordi den tar hensyn til mål og midler og videre konsekvenser av handlingen, og veier disse opp mot hverandre før handlingen utføres. Aktørene er kalkulerende og fullt ut bevisste (Morrison 1995, 281). Selv om bøndene vurderer det som uriktig å gi arbeidsinnvandrere til landbruket lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft, er det ikke nødvendigvis en verdirasjonell handling. Siden det er meningen bak handlingen som bestemmer handlingstypen, må man også se på hva som ligger bak bøndenes vurderinger. Dersom vurderingene er basert på konsekvenser for landbrukets legitimitet på lang sikt eller de ansattes arbeidsinnsats på kort sikt, er ikke vurderingene av lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne verdirasjonelle, men heller målrasjonelle. Dette fordi bonden handler for å bevare sin egen arbeidsplass, eller maksimere sin økonomiske gevinst.

2.6.1 Rettferdighet som mål i seg selv

Montada (2002) har diskutert hvorfor vi benytter rettferdighetsnormer. Ett svar er at mennesker er motivert av et ønske om rettferdighet. Her er selve målet rettferdighet. Et annet svar, er at mennesker ser det som i sin egen interesse å benytte eller følge rettferdighetsnormer. Denne siste oppfatningen er den som er mest brukt. Det er også slik rettferdighet er beskrevet i teorien foran. Et eksempel er slik Deutsch (1975) beskriver rettferdighet: Avhengig av hva målet for samarbeidet i samfunnet er, vurderes nytten av ulike rettferdighetsnormer. I en økonomisk tankegang, er målet å øke produksjonen. Her blir rettferdighetsnormene et middel for å oppnå økt produksjon.

Egeninteresse gjelder ikke kun kortsiktige økonomiske interesser, men også langsiktige vurderinger. Bruk av rettferdighetsnormer kan alltid reduseres til målrasjonell dersom man tar i bruk en rational choice-tankegang. For en bonde vil det kunne sees som rasjonelt å betale den utenlandske arbeidskraften sin tarifflønn, selv om de ville ha jobbet for mindre. Motivasjonen bak bondens avgjørelse kan enten være å unngå sanksjoner fra myndighetene, eller å sikre en stabil og trofast gjeng av arbeidstakere. Det finns flere eksempler på at rettferdighetsnormer

og egeninteresse sammenfaller. Utfordringen er å skille mellom disse. Montada (2002) hevder at det ikke er mulig å redusere all bruk av rettferdighetsnormer til egeninteresse. Dette viser han gjennom flere empiriske studier fra sosialpsykologien. Rettferdighetsnormer gjelder ikke bare for en aktør, men for alle. Slik sett er rettferdighetsnormer noe som skjerner individer fra andres egoisme, og dermed også skjerner andre fra aktørens egeninteresse. Det at mennesker som selv har mye goder, mer enn det som kan rettferdiggjøres gjennom innsats, kan føle urettferdighet på vegne av andre, er også et eksempel på at å forholde seg til rettferdighetsnormer ikke alltid er i ens egen interesse (Montada 2002, 41-62). Slik sett er det grunnlag for å si at rettferdighet kan være et mål som aktører vil finne etterstrebbar i seg selv, uavhengig av egennytte. Montada (2002) nevner også at mennesker har et behov for å tro på at verden er rettferdig. Dette viser seg blant annet i tilfeller hvor ofre for blind vold tillegges noe av skylden for udåden.

Jeg vil benytte Webers handlingstyper 'målrasjonell' og 'verdirasjonell' handling som ulike motivasjoner for bruk av rettferdighetsnormer. Målrasjonelle handlinger har bakgrunn i egennyttig bruk av rettferdighetsnormer, mens verdirasjonelle handlinger preges av at rettferdighetsnormene opptrer som mål i seg selv.

2.6.2 Rasjonalitet og kollektiv handling

Hva som er etterstrebbar for et individ, er ikke nødvendigvis fordelaktig for fellesskapet. I den sammenheng er det viktig å skille mellom kollektiv og individuell egennytte av handlinger. Teorien om kollektiv handling av Mancur Olson (1971) omhandler samspillet mellom individuell og kollektiv egennytte av handlinger. Han mener at enkeltindivider i en stor gruppe som har en kollektiv interesse i at et fellesgode opprettholdes ikke vil handle for å etterkomme disse interessene, dersom det innebærer å handle på akkord med sine individuelle egeninteresser (Olson 1971).

Bønder kan sees som en slik gruppe med en felles interesse om å bevare næringsgrunnlaget for landbruk i Norge. Bønder som gruppe tjener på at legitimiteten til landbruket i befolkningen og styresmaktene ikke svekkes. I følge Brox (2005) tjener de også på at det generelle lønnsnivået i landbruket holdes høyt, slik at deres egen inntekt ikke synker. For å oppnå dette, må bøndene behandle sine arbeidstakere slik som befolkningen forventer. Dette innebærer blant annet at de leier inn arbeidstakere til det som oppfattes som anstendige arbeidsforhold og et akseptabelt lønnsnivå. Dette er altså det beste for bønder som gruppe.

For bønder som enkeltindivider, kan det være andre handlinger som er mest rasjonelt. Når overgangsordningene for arbeidsinnvandrere faller bort i 2009 eller 2011, vil hver enkelt bonde og utenlandsk ansatt i praksis være fri til å inngå avtale om det lønnsnivået som passer dem. For den enkelte bonde vil det da være rasjonelt å forsøke å begrense lønnskostnadene til sine ansatte, og kanskje betale

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

en lønn på 50 kr timen. Selv om det ville få negative konsekvenser dersom alle bønder handlet på samme måte, kan det være rasjonelt for enkeltbonden. Årsaken til dette, er at hvis kun én bonde har lave lønninger, så vil ikke effekten på kollektivet merkes. Dette kalles ofte ‘gratispassasjerproblemet’, og er velkjent i mange sammenhenger. En bonde tjener på å holde lønnskostnadene til sine ansatte lave, dersom “alle andre” bidrar til å holde lønningene høye. Slik vil ikke landbrukets legitimitet være truet, og heller ikke det generelle lønnsnivået i Norge, samtidig som enkeltbonden nyter godt av arbeidskraften til sine lavtlønnede ansatte. Problemet er at dette er den mest rasjonelle tankegangen for alle bønder. Ingen av bøndene ville tjene på å være den eneste som bidrar til å holde et høyt lønnsnivå blant arbeidsinnvandrere. For det er effekten av enkeltbondens handlinger for liten. Dermed vil det være mest rasjonelt for alle enkeltbønder å forsøke å begrense lønnsnivået til sine ansatte, selv om dette ikke er rasjonelt for bønder som gruppe.

For å oppnå fellesgoder, mener Olson (1971) at et visst nivå av overbevisning eller tvang ovenfor individet er nødvendig. Han bruker nasjonalstaten som eksempel, og beskriver hvordan fellesgoder som et lovverk, politi og forsvar finansieres ved påbudte skatter og avgifter; altså tvang. På samme måte kan overgangsreglene i forbindelse med utvidelsen av EU i 2004 forstås som myndighetenes måte å verne om fellesinteressene på. Dette gjøres ved at bedrifter og næringsdrivende ved hjelp av lovverket oppmodes til å holde lønningene til sine ansatte på et norsk nivå. For bøndene som gruppe, kan landbrukstariffen sees som et middel som myndighetene benytter for å beskytte dem mot den individuelle egeninteressen de ville ha av å hyre inn arbeidskraft med svært lave lønninger. Organisasjoner som Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Landbrukets Arbeidsgiverforening kan også sees som organisasjoner som arbeider for den kollektive egennytten til norske bønder, og bønder som er arbeidsgivere.

Teorien til Olson (1971) forklarer altså hvordan det ikke nødvendigvis er sann at det er mest rasjonelt for enkeltindivider å handle slik at de felles godene som har verdi for gruppen opprettholdes. I denne rapporten er det også viktig å skille mellom bøndenes kollektive og individuelle egennytte.

Det som for en enkelt bonde kan virke rasjonelt på kort sikt, kan ha uante konsekvenser for bønder som gruppe på lang sikt. For en enkelt bonde kan det være rasjonelt å forsøke å begrense lønnskostnadene til arbeidskraft på kort sikt. Dette vil også kunne gi bonden penger til overs som kan investeres tilbake i gården gjennom for eksempel fornying eller vedlikehold av driftsbygninger. Samtidig vil tilgangen på billig arbeidskraft indirekte påvirke bondens inntekter i negativ retning, ved at bønder som lavtlønnsgruppe opplever en ytterligere lønnsnedgang. Det er også en fare for at økt bruk av lavtlønnet arbeidskraft skal gå ut over legitimiteten til landbruket. Dette vil ha konsekvenser for bønder kollektivt, selv om effektene ikke rammer alle på like måter, eller med lik styrke.

2.7 Presisering av forskningsspørsmålene

Jeg vil belyse problemstillingen: *“Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket, og hvilke sosiale mekanismer kan forklare disse vurderingene?”*. For lettere å kunne belyse hovedproblemstillingen er det formulert noen forskningsspørsmål:

Rettferdighetsnormer for fordeling av inntekt kan påvirke hvordan bøndene vurderer arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. I følge Deutsch (1975) er det hovedsaklig rettferdighetsnormer for fordeling basert på likhet, meritter og behov som opptrer i den økonomiske sfære. I den sammenheng vil jeg undersøke:

– Hvilke rettferdighetsnormer benytter bøndene i vurderingen av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå?

Rettferdighet kan i følge Berger et al. (1972), kun vurderes opp mot en generalisert referanseramme. Jeg er interessert i å finne ut hvilke referansegrupper bøndene benytter når de vurderer arbeidsinnvandrernes inntekt. Jeg er også interessert i å finne ut hvordan de benytter referansegruppene for å vurdere arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i landbruket.

– Hvordan er sammenhengen mellom valg av referansegrupper og bruk av rettferdighetsnormer?

I den grad bønder opplever at arbeidsinnvandrernes inntekt i landbruket er urettferdig, vil de mest sannsynlig forsøke å rette opp denne urettferdighetsfølelsen ved kognitive handlinger. Basert på teorier om kognitiv dissonans, vil bønder mest sannsynlig rettferdiggjøre det lønnsnivået som arbeidstakerne deres har (Berger et al. 1972). I den sammenheng er det interessant å utforske den rasjonelle komponenten i bøndenes vurdering av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå.

– Hvordan rasjonaliserer bøndene lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Rettferdighetsnormer kan benyttes for å rasjonalisere urettferdighet, og kan også være motivasjonen bak målrasjonelle handlinger. Samtidig kan rettferdighet være målet for handlingene. I så fall vil den karakteriseres som verdirasjonell. I den sammenheng vil jeg diskutere:

– Hvordan er sammenhengen mellom rettferdighet og individuell rasjonalitet?

2. Teoretiske perspektiver på rettferdig lønn

I følge Olson (1971), kan det være forskjeller på hvilke handlinger som har egen nytte for et enkeltindivid, og hvilke som har egennytte for en gruppe individer. I den sammenhengen er jeg interessert i å finne ut:

- Hvordan er sammenhengen mellom rettferdighet og kollektiv rasjonalitet?

Kapittel 3

Metode

I dette kapittelet vil metodene som er brukt i rapporten begrunnes. Kombinasjonen av kvalitative og kvantitative metoder vil bli diskutert. Det kvantitative og kvalitative datamaterialet vi beskrives og begrunnes. Videre vil fremgangsmåten for den kvalitative analysen skisseres. Den kvantitative analysen beskrives for seg i kapittel 4. Til sist vil kvaliteten til denne undersøkelsens data og analyser vurderes, samt den videre nytteverdien av forskningen.

3.1 Å kombinere kvantitative og kvalitative metoder

I denne rapporten er to metoder benyttet: Kvalitative samtaleintervju og statistisk analyse. I denne sammenhengen sees metodene som komplementære. Metodene gir ulike datasett med ulike muligheter. Tradisjonelt har kvalitative metoder vært assosiert med konstruksjonisme og fortolkning, mens kvantitative metoder har vært sett i sammenheng med en positivistisk virkelighetsforståelse. Likevel trenger det ikke være sånn at fordi kvantitativ metode analyserer enheter i form av tall, og dermed har tilsynelatende entydige resultater av analysen, at denne måten å arbeide på forfekter et positivistisk verdensbilde (Brannen 1992). På samme måte er ikke nødvendigvis kvalitativ forskning basert på et konstruksjonistisk verdensbilde. Etnografien, som er inspirasjonskilde for mye kvalitativ forskning, har vært preget av realisme i den forstand at forskere har vært av den oppfatning av at det finns en verden der ute som de har tilgang til og kan beskrive (Hammersley 2002). Det epistemologiske grunnlaget for de to metodene, er kanskje ikke så veldig forskjellig? I samfunnsvitenskapen er det ofte enighet om at virkeligheten konstrueres, og at det derfor ikke er én riktig forklaring på hvordan samfunnet fungerer, men flere innfallsvinkler. Hvilken forståelse av virkeligheten man får tilgang til som forsker vil variere med redskapet man benytter. Slik sett, vil bruken

3. Metode

at to metoder gi to ulike forståelser av virkeligheten (Brannen 1992).

Jeg utførte den kvantitative undersøkelsen først, på grunnlag av noen teoretiske innfallsvinkler og hypoteser. Undersøkelsen ga svar på hvilke variabler som påvirket aksepten av differensiert lønn mellom norsk og utenlandsk arbeidskraft. Disse resultatene er generaliserbare til populasjonen av bønder i Norge. Ut fra den kvantitative analysen, kunne jeg ikke si hvorfor enkelte av variablene hadde en påvirkning på bøndernes aksept av lavere lønn, og andre ikke. De kvalitative intervjuene ble gjennomført for å få en dypere forståelse av hvilke sosiale mekanismer som påvirker bøndernes vurderinger av arbeidsinnvandreres lønnsnivå. I tillegg ble meningsinnholdet bak påstanden som fungerer som avhengig variabel i den kvantitative analysen utforsket i intervjuene.

I denne rapporten er den kvantitative analysen utført først, for å gi en pekepinn på hvilke tema som kan være viktige å undersøke nøyere gjennom samtaleintervju. Videre er den kvalitative analysen også brukt for å tolke de kvantitative resultatene. Analysene er tillagt like stor betydning i rapporten. Fordelen ved å utføre den kvantitative analysen først, var at jeg kunne bruke de kvalitative samtaleintervjuene til å belyse og fortolke de kvantitative funnene. Samtidig kunne det ha vært fruktbart å gjennomføre en kvantitativ undersøkelse i etterkant av analysen av intervjuene. Dette ville muliggjort en survey som kunne si noe om utbredelsen til, og styrkeforholdet mellom de sosiale mekanismene som beskrives i den kvalitative analysen. En slik undersøkelse ville kunne bidra til statistisk generaliserbare resultater på landsnivå.

3.2 Datamaterialet

Datamaterialet består av en kvantitativ survey-undersøkelse gjennomført av Norsk senter for bygdeforskning, og mine egne kvalitative samtaleintervjuer.

Samtaleintervjuene ble valgt fordi jeg er interessert i bøndernes egne meninger og vurderinger av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i landbruket. Denzin (2001) ser intervjuet som en improvisert opptreden, og svært bundet til intervjusituasjonen. Vi lever i et intervju- og cinemaografisk samfunn hvor vi har lært å forstå oss selv gjennom opptredener. Intervjuet er en delt opplevelse mellom forsker og informant, hvor den ene får ta del i den andres livsverden. Dette vil ikke si at man gjennom intervju får ett “vindu” inn i bevisstheten til et annet menneske, men at man sammen forsøker å komme fram til en delt forståelse. Slik vil ikke samtaleintervjuer representere en objektiv virkelighet, men heller gi informantens representasjon av denne virkeligheten, slik han eller hun velger å framføre den (Denzin 2001). I denne sammenhengen mener jeg at dybdeintervju vil kunne gi svaret på hvordan bønder presenterer og rettferdiggjør (argumenterer for) sin vurdering av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i landbruket.

3.2.1 Surveyundersøkelse blant bønder i Norge

Det kvantitative datasettet er en representativ undersøkelse blant hoveddrivere på gårdsbruk med mer enn 5 dekar dyrket areal. Undersøkelsen er utført og finansiert av Norsk senter for bygdeforskning. Spørreundersøkelsen er postal, og gjennomføres hvert andre år. I denne rapporten er det brukt undersøkelsen fra 2006, som var den tredje i rekken. Nettoutvalget består av 1677 personer. Dette utgjør en svarprosent på 54,2 % av bruttoutvalget på 3092. Selv om dette er en relativt lav svarprosent, kan utvalget karakteriseres som representativt for den norske bondebefolkning når det gjelder forhold som produksjon, bruksstørrelse, region, alder og kjønn (Vik og Rye 2006).

3.2.2 Samtaleintervjuer med bønder som benytter utenlandsk innleid arbeidskraft

Det kvalitative datamaterialet består av sju samtaleintervjuer med bønder fra to kommuner. Utvalget er et "strategisk tilgjengelighetsutvalg". Jeg ville komme i kontakt med bønder først og fremst med variert produksjonstype og størrelse på bruket. I tillegg så jeg etter variasjon av andre kjennetegn som alder og kjønn. På grunn av arbeidstoppene i frukt- og grønt-produksjon, er det i disse produksjonene jeg fant bønder som benytter arbeidsinnvandrere, men noen av dem hadde andre produksjoner i tillegg, som korn og husdyr. Jeg valgte å ta utgangspunkt i to kommuner da jeg skulle komme i kontakt med informanter. Ved å ta utgangspunkt i kommuner, kunne jeg sende forespørsler til landbruksansvarlige i kommunen, og på den måten komme i kontakt med informanter. Siden det ikke er noen registre over hvilke bønder som ansetter arbeidsinnvandrere i Norge, mente jeg at dette var den beste måten å skaffe informanter på. Jeg har valgt å benytte informanter fra to kommuner for å unngå at eventuelle særegenheter ved en kommune skal dominere funnene. Utvalget er strategisk i det at jeg har spurt kontaktpersonene i de to kommunene om de kan gi meg navn på bønder med ulike produksjonstyper og demografiske kjennetegn. Det er et tilgjengelighetsutvalg fordi jeg ikke selv hadde noen kunnskap om, eller forutsetning for å velge informanter. Derfor snakket jeg med alle de bøndene som kontaktpersonene mine anbefalte.

For å komme i kontakt med aktuelle informanter, ble først en forespørsel sendt til landbrukskontoret i Midt-Telemark og til landbruksansvarlig i Innherred samkommune, som består av Levanger og Urdal kommune. I Innherred samkommune fikk jeg navn på ti bønder som angivelig hadde brukt arbeidsinnvandrere. Jeg ringte disse ti, og avtalte intervjuer med tre av bøndene. Resten hadde ikke benyttet arbeidsinnvandrere, tok ikke telefonen, eller ville ikke delta. Av landbrukskontoret i Midt-Telemark ble jeg henvist videre til to fruktlagre. Jeg ringte disse og spurte om de kunne gi meg navnet på aktuelle informanter. Jeg fikk i alt fem navn av de

3. Metode

to lederne for fruktlagrene. Av disse avtalte jeg intervjuer med alle fem, men en av bøndene ble syk. I alt fire intervjuer ble gjennomført.

Intervjuene i Innherred samkommune ble utført først, intervjuene i Midt-Telemark ble utført to uker etter. I løpet av den andre intervjurunden merket jeg at bøndenes fortellinger begynte å gjenta seg, og at det var de samme temaene og vinklingene som kom opp i nye intervjuer. På grunn av rapportens begrensning, valgte jeg å ikke gjennomføre flere intervjuer enn de sju første da jeg merket at de samme aspektene kom opp i intervjuene. Med dette begrensede antall intervjuer, kan jeg ikke si at jeg har oppnådd en metning av temaet. Slik sett er det ikke en fullstendig analyse av alle aspektene ved bønders vurdering av arbeidsinnvandre- res lønnsnivå som presenteres i denne rapporten.

Intervjuene varte stort sett i underkant av en time, med noe variasjon. Det korteste intervjuet var 38 minutter, det lengste varte i en time og 20 minutter. Av de syv intervjuene som ble utført, er fem av gårdbrukerne menn, to er kvinner. Alderen varierer fra midt i 30-årene til slutten av 50-årene, med en hovedvekt på rundt 50 år. Av produksjonstyper har alle bøndene enten grønnsaker eller frukt, i tillegg til korn. To av dem hadde husdyr i tillegg. Av de syv gårdbrukerne var det en som hadde utenlandsk arbeidskraft ansatt hele året. Resten benyttet arbeidsinnvandre- re kun i sesongen. En av gårdbrukerne drev formidling av arbeidsinnvandrere til andre bønder (ca 35-40 personer i sesongen). To av gårdbrukerne leide utenlandsk arbeidskraft gjennom avløserlaget. Resten av gårdbrukerne gjorde det administra- tive selv. Antallet arbeidsinnvandrere som gårdbrukerne hadde ansatt hver sesong, varierer fra 1 til 40. En av gårdbrukerne hadde ansatt norske arbeidstakere på helårsbasis, en annen hadde ansatt familie på helårsbasis, en tredje har hatt an- satt familie på sesongbasis. Det vil si at tre av informantene har hatt ansatt norsk og utenlandsk arbeidskraft samtidig. Når det gjelder de ansattes lønn, lå fem av bøndene på nivå med det som er bestemt i tariffen, eller noen kroner over. En av bøndene betalte godt over; i underkant av 120 kr. timen for de best betalte. En annen av bøndene betalte tariff for innhøstingsarbeid, men 60 kr. timen for annet arbeid, som vedlikehold av bygninger. Ingen av bøndene betalte overtidstillegg. Dette betyr ikke nødvendigvis at arbeidsinnvandrerne jobbet ubetalt eller underbe- talt overtid, men også at arbeidsukene holdt seg innenfor det normale timeantallet. Dermed var overtidbetaling uaktuelt.

Intervjusituasjonen

Intervjuene ble utført hjemme hos bøndene, mens de var alene. I ett av tilfellene satt mannen til den kvinnelige gårdbrukeren i det samme rommet som oss. Han kom av og til med tilføyelser, og kona spurte han når det var opplysninger hun var usikker på. Jeg hadde ikke inntrykk av at mannens tilstedeværelse forringet intervjuet, heller det motsatte. Gårdbrukerne ble informert om at deltakelsen var

frivillig, og at de når som helst kunne trekke seg fra undersøkelsen. I tillegg ble de informert om at alle opplysninger ville bli behandlet konfidensielt. Intervjuene ble tatt opp med mp3-spiller med informantenes samtykke, og senere transkribert og anonymisert.

Informantene ble informert om at undersøkelsen handler om vurderinger av inntekt i forbindelse med den økte arbeidsinnvandringen til landbruket. Slik var de forberedt på spørsmålene i intervjuguiden (Vedlegg A). De fikk beskjed om at det var deres holdninger og meninger jeg var ute etter, slik at de ikke trengte å finne frem noen papirer eller liknende før jeg kom, da dette ikke har betydning for denne analysen. Intervjuguiden ble utformet på basis av teoretiske innfallsvinkler, og intervjuene var semistrukturerte. Ved å lese en del teori før jeg intervjuet, fikk jeg et grunnlag å basere spørsmålene til informantene på. Intervjuet ble sånn sett veiledet av de teoretiske innfallsvinklene og temaene jeg hadde funnet på forhånd. Ved å ha relativt åpne spørsmål, ønsket jeg at informantene kunne si sin mening uten at de ble ledet i noen spesiell retning. Samtidig passet jeg på, ved hjelp av intervjuguiden, at alle temaene ble belyst i hvert intervju. Alle informantene ble stilt alle spørsmålene i intervjuguiden. Dersom det var naturlig, ble rekkefølgen endret. Andre tema som kom opp under intervjuet, ble også viet tid.

Jeg la vekt på å ikke legge føringer på intervjuene ved å ta det ene eller det andre standpunkt om arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. Ved å opptre forholdsvis nøytralt, forsøkte jeg å skape en situasjon hvor bøndene hadde tillit til meg som forsker. En nøytral situasjon er ikke en situasjon som får frem 'nøytrale', 'objektive data' (Rapley 2001), men ved å opptre uhildet og uten føringer, mener jeg at jeg best fikk etablert en tillit mellom meg selv og de jeg intervjuet.

Jeg presenterte meg som masterstudent ved NTNU, og sa at jeg hadde tilknytning til Norsk senter for bygdeforskning. Referansen til disse kjente institusjonene kan ha vært positiv for min legitimitet blant bøndene. Jeg er ikke selv oppvokst på gård, og har ingen erfaring med bondeyrket. Før jeg intervjuet tenkte jeg at dette kunne være noe som ville skape stor avstand til informantene. Jeg hadde ikke den følelsen da jeg samlet inn data, fordi jeg presenterte meg som masterstudent i sosiologi, og påpekte at jeg var interessert i å forstå bøndenes syn. Det at jeg selv ikke er bonde, kan ha hjulpet i intervjusituasjonen på den måte at aspekter som kanskje tas for gitt når bønder prater sammen, måtte bli forklart til meg. Slik kan det ha fått frem data som ikke ville kommet frem om jeg ble sett av bøndene som en innafor "bondefamilien". Samtidig kan distansen til informantene også ha bidratt til å skjule andre aspekter som en intervjuer med mer kjennskap til bondeyrket ville oppdaget, eller blitt innviet i.

I løpet av intervjuet la jeg vekt på å utfordre informantenes syn på arbeidsinnvandrernes lønnsnivå ved å legge frem argumenter som talte for det motsatte av bøndenes vurdering. Dette for å få bøndene til å tenke på, og forklare hvorfor de mener akkurat det de mener. Slik klargjorde bøndene sitt syn ved å sette det opp

3. Metode

mot motstridende argumenter. Jeg mener at det er bøndene som er eksperter på deres egne vurderinger. Samtidig kan det at jeg utfordret deres syn med motargumenter, ha motvirket en eventuell maktubalanse grunnet min manglende erfaring og autoritet i bondefeltet. Jeg mener at dette har skapt en intervjusituasjon preget av tillit og oppfylt målet om å skape en felles forståelse (Miller og Glassner 1997).

3.3 Den kvalitative analysen

I utførelsen av den kvalitative analysen, benyttet jeg analyseverktøyet NVivo. Analysen foregikk ved at jeg sorterte teksten ut fra temaene behandlet i teorikapitlet, og andre interessante aspekter som kom fram gjennom intervjuene. Slik er analysen preget av både teoretisk forforståelse og muligheten til å ta hensyn til ny kunnskap og nye innfallsvinkler. NVivo er kun et teknisk verktøy, og tolkningene er mine egne.

3.4 Undersøkelsenes kvalitet

I kvantitativ forskning kan kvaliteten til en studie vurderes gjennom en drøfting av 'validitet' og 'reliabilitet'. Det første omhandler om man måler det man sier at man måler, mens det siste går på om de målingene man gjør kan gjentas med samme resultat (Ringdal 2001). Vurderingene i forhold til reliabilitet og validitet vil bli behandlet nedenfor, først for den kvalitative analysen, så for de kvantitative.

3.4.1 Reliabilitet

Reliabiliteten til den kvalitative analysen For kvalitative studier, vil mål på reliabilitet kunne synes mindre relevant. Begrepene om "måling" er sterkt knyttet til positivismen, og poenget om at man skal finne de samme resultatene om man måler en gang til, vil ikke være like relevant for samtaleintervjuer. Disse er mer preget av situasjonen, og samspillet mellom intervjuer og informant. Kvalitative samtaleintervjuer kan ikke repliseres (Janesick 2000). Likevel er det viktig å sikre troverdigheten til en studie. Derfor har jeg lagt vekt på å beskrive hvordan intervjuene har foregått, samt lagt ved intervjuguiden slik at interesserte kan få et bedre bilde av hvilke hovedspørsmål som har formet intervjuet. En oversiktlig fremstilling av prosessen er med på å redegjøre for hvordan resultatene er kommet frem. Ved å beskrive intervjusituasjonen og min rolle som forsker i forhold til informantene, vil også de som er interesserte få et innblikk i forholdene rundt intervjuet. En slik redegjørelse for forskningsprosessen er også med på å sikre validiteten til studien.

Reliabiliteten til den kvantitative analysen I kvantitative studier, er det spørreskjemaet som er sendt ut som er forskningsredskapet. Dette er satt sammen av forskere ved Norsk senter for bygdeforskning, som har lang erfaring med denne type undersøkelser. Variablene som er benyttet i denne analysen består i høy grad av spørsmål som har enkle svar, sånn som alder, produksjon, utdanning og inntekt. Det er liten sjanse for at vi ville fått andre svar på disse spørsmålene dersom det ble spurt på nytt. Samtidig er det også en del holdningsspørsmål som kan være påvirket av dagsformen til den enkelte bonde. For eksempel, kan spørsmålene om bonden er fornøyd med sin egen inntekt være påvirket av dagsform. Disse svarene må likevel forstås som et uttrykk for bondens meninger.

3.4.2 Validitet

Validitet i forhold til den kvalitative analysen Spørsmålet om validitet handler i konstruksjonistisk sammenheng om hvilken sannhet som portretteres i undersøkelsen. Som nevnt tidligere kan intervjuet sees som en opptreden hvor informanten og intervjuer tar del i en forestilling (Denzin 2001). Jeg mener at denne situasjonen er ideell for å få fram bøndernes måte å argumentere for sitt syn på arbeidsinnvandreres lønnsnivå. Det gir opplysninger om hvordan bønder i møte med omverden rettferdiggjør, eller rasjonaliserer sine vurderinger. Jeg har lagt vekt på å stille åpne, ikke-normative spørsmål slik at informantene kunne svare fritt uten å føle seg tvunget inn i en viss svarmåte. Under transkripsjon er det lagt vekt på å skrive detaljert ned det som ble sagt, slik at informantenes meninger ikke forvrenses.

Kvale (2001) ser validitet som en prosess som kan deles inn i tre deler: Validering som håndverk, validering som kommunikasjon og validering som handling. Ved å hele tiden sette spørsmålstegn ved funnene, utfører forskeren det håndverket som validering er gjennom hele forskningsprosessen. Dette er i denne studien gjort ved å lete etter alternative forklaringer eller motstridende funn. Under intervjuene ble det også lagt vekt på å gjenta informantenes resonnementer for å få en bekrefteelse på at jeg hadde forstått meningsinnholdet i deres utsagn.

Validering som kommunikasjon vil si at man forstår sannhet gjennom et konsensusperspektiv. Det er opp til leseren å vurdere om fortolkningene til forskeren er holdbare. Dette innebærer også at forskeren må skrive overbevisende om sine resultater (Kvale 2001). Jeg mener at dette forutsetter at det er gjort godt håndverk gjennom hele forskningsprosessen. Det vil også være lettere for leseren å godta en fortolkning dersom det empiriske grunnlaget for fortolkningen synliggjøres i rapporten, for eksempel i form av sitater og fyldige beskrivelser (Lincoln og Guba 2002).

En studie kan også vurderes ut fra pragmatiske hensyn. Ved å spørre om analysens resultater har noen praktiske konsekvenser, eller er nyttige, vurderes også

3. Metode

validiteten til en studie (Kvale 2001). Dette er spørsmål knyttet til generaliserbarhet, og vil bli behandlet nedenfor under den overskriften.

Et aspekt som det er viktig å ta hensyn til i sammenheng med validiteten til resultatene, er “ja-siing”. Svarene jeg fikk da jeg intervjuet informantene kan være preget av deres vilje til å være enig med meg. Både for å skape en behagelig situasjon, men også fordi jeg kan ha blitt oppfattet som dem overlegen. Samtidig kan det å si seg enig i en påstand om at det er greit å forskjellsbehandle norsk og utenlandsk arbeidskraft være vanskelig, fordi det er svært politisk ukorrekt. Dette merket jeg også i intervjuene, da ingen av informantene sa seg enig i denne påstanden med en gang. Dette er et sensitivt spørsmål, og derfor vil måten spørsmålet blir stilt på og hvordan svaret tas imot av intervjueren, ha betydning for hva som kommer fram i intervjuet. Jeg forsøkte å stille spørsmålene slik at de var nøytrale, og ikke verdiladede. Slik mener jeg å ha begrenset denne feilkilden.

Spørsmålene om hvordan bøndene avlønnet arbeidstakerne sine, kan også være utsatt for feilkilder. Det kan være vanskelig å innrømme at man har brutt loven ved å gi arbeidstakere lavere lønn enn tariff, eller ved å ikke betale for overtidssjopping. Jeg ble konfrontert med dette noen ganger, ved at bøndene forsikret seg om at intervjudata ville bli behandlet konfidensielt før de fortalte om forhold som ikke er i henhold til gjeldende regelverk. Det at informantene er sikret anonymitet i rapporten, er en grunn til at jeg tror at tilbakeholdelse av ufordelaktig informasjon ikke utgjør en stor feilkilde her. På tross av de ovennevnte feilkildene, mener jeg at svarene i intervjuene har bra validitet, og at intervjusituasjonen ga gode intervjuer hvor forståelsen av den enkelte bondes meninger kom fram.

Validitet i forhold til den kvantitative analysen I den kvantitative analysen, er det viktig å vurdere validiteten til den avhengige variabelen. Hva måler egentlig påstanden “*Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket*”? Påstanden kan tolkes på den måten at utenlandsk arbeidskraft skal ha mindre lønn enn norsk arbeidskraft når alt annet er likt. Det er den enkleste tolkningen. Samtidig kan bøndene ha tatt ulike vurderinger i betraktning når de har tatt stilling til denne påstanden. For eksempel kan bøndene ha tatt hensyn til at arbeidsinnvandrerne ofte har svært enkle arbeidsoppgaver, at de hovedsaklig er her i sesong, eller at de har lavere levekostnader i sitt hjemland enn det nordmenn har i Norge. Dette sier spørreskjemaet ingenting om. Jeg vil derfor behandle resultatene som at bøndene har svart på et spørsmål om lønnsforskjeller mellom norsk og utenlandsk innleid arbeidskraft, uavhengig av hva som er begrunnelsen for dette. Hva som ligger i dette utsagnet vil bli utdypet mer i den kvalitative analysen.

“Ja-siing” kan også være en feilkilde i kvantitative analyser. Folk har en tendens til å si seg enig i påstander, oftere enn å være uenig. I denne analysen har det

konsekvenser for alle holdningsspørsmålene. Jeg mener likevel at undersøkelsen har god validitet, da spørsmålsformuleringenes verdiladning ikke øker denne feilkilden. Blant annet er spørsmålsformuleringen til den avhengige variabelen slik at det positive svaret er politisk ukorrekt. Dermed vil feilkildene med ja-siing og ønsket om å opptre korrekt, i alle fall ikke forsterke hverandre. Jeg vurderer validiteten til undersøkelsen å være god, samtidig er det enkelte av de uavhengige variablene som kan ha validitetsproblemer. Dette gjelder spesielt variabelen som jeg har brukt for å måle rettferdighetsnormer basert på meritter. Dette vil jeg komme tilbake til i neste kapittel.

3.4.3 Generaliserbarhet

Generaliserbarheten til denne undersøkelsen behandles i to deler. Først i forhold til den kvalitative analysen, så i forhold til den kvantitative.

Kvalitativ generalisering Kvalitativ generalisering går ut på å drøfte resultatenes gyldighetsområde, utover de bøndene som er med i utvalget. Jeg har intervjuet syv bønder fra to kommuner i Norge. Dette utvalget ble valgt for å unngå at særegenheter fra en kommune skulle dominere resultatet av analysen. Utvalget består av bønder med ulike produksjoner og ulik bruk av arbeidsinnvandrere og annen innleid arbeidskraft. Slik ville jeg øke gyldigheten og kompleksiteten i analysen.

En måte å generalisere kvalitative undersøkelser på, er å ta utgangspunkt i situasjonslikhet (Lincoln og Guba 2002, Schofield 2002). Dersom to situasjoner er tilstrekkelig like, kan man anta at sosiale mekanismer fungerer på samme måte i begge tilfeller. For å kunne bedømme om situasjonslikheten er tilstrekkelig, har jeg forsøkt å gi “tykke beskrivelser” av bøndenes vurderinger. Det innebærer at meningsinnholdet bak vurderingene beskrives i analysen (Geertz 1973). Tykke beskrivelser vil kunne gi andre et bedre grunnlag for å vurdere om det er en situasjonslikhet som gjør resultatene av denne undersøkelsen gyldige i andre situasjoner.

Situasjonslikhet refererer ikke kun til egenskaper ved studien som utvalget, arbeidsforhold eller graden av offentlig regulering. Det kan være nyttig å tenke metaforisk omkring meningsinnholdet som kommer frem i resultatene. En slik metaforisk innfallsvinkel til generalisering vil både måtte ta hensyn til likheter og ulikheter mellom to studier (Lincoln og Guba 2002).

Resultatene av denne analysen kan være nyttige for å forstå hvordan norske entreprenører ser på den polske arbeidskraften i byggenæringen. Resultatene kan også være nyttige for å forstå sammenhengen mellom bruk av rettferdighetsnormer og rasjonalitet, da studien bidrar med empiri på dette feltet. Samtidig er det viktig å være varsom med generaliseringer. Byggebransjen skiller seg fra landbru-

3. Metode

ket på mange måter, og det er ikke selvsagt at sosiale prosesser fungerer likt i de to næringene, selv om begge benytter utenlandsk arbeidskraft. Det er heller ikke slik at det må være fullstendig situasjonslikhet mellom to case for at resultater kan generaliseres. Hvorvidt resultatene av denne studien kan overføres til andre sammenhenger, er opp til leseren av studien å bedømme. Ved gi tykke beskrivelser tilrettelegger jeg for disse vurderingene.

En annen måte resultatene av studien kan ha gyldighet på, er ved stedfortredererfaringer (Lincoln og Guba 2002) eller naturalistiske generaliseringer (Stake 2000). Ved å lese denne rapporten, får leseren kjennskap til et felt eller situasjoner som den ikke hadde fått tilgang til ellers.

Kvantitativ generalisering Statistisk generalisering er det som kommer fram under hypotesetestingen i den kvantitative analysen. Der vil det undersøkes om de sammenhengene som vi finner mellom variablene i utvalget, kan sies å eksistere i populasjonen som utvalget er trukket fra (Aaberge og Laake 1984). De tekniske prosedyrene i forhold til signifikansnivå, vil bli behandlet nærmere i neste kapitlet for kvantitativ analyse. En av forutsetningene for statistisk generalisering er at utvalget er et tilfeldig utvalg hvor alle enhetene i populasjonen har lik sjanse for å bli trukket ut. Trendmaterialet er vurdert å være et slik utvalg (Vik og Rye 2006). Dermed kan resultatene fra undersøkelsene sies å gjelde for alle bønder i Norge.

Regresjonsanalyser som er benyttet i denne rapporten er basert på modellbasert statistisk teori. Denne tar utgangspunkt i et tenkt ikke-deterministisk eksperiment hvor målet er å studere strukturer i sosiale prosesser (Aaberge og Laake 1984). Den kvantitative analysen kan sees som et kvasieksperiment hvor alle livsvalg og demografiske faktorer, som alder og produksjonstype, sees som prosesser som har påvirket et utfall. I denne sammenhengen er utfallet bondens vurdering av arbeidsinnvandreres lønnsnivå. Hvert enkelt utfall er i seg selv basert på en viss andel av tilfeldigheter. Vi kan si at det er en stokastisk modell som styrer hver enkelt bondes vurderinger av arbeidsinnvandrers lønnsnivå. Slått sammen, vil likevel bøndenes utfall variere lite. Sånn kan man ved å spesifisere en riktig stokastisk modell generalisere til den eller de mekanismene som styrer utfallene (Aaberge og Laake 1984). Det er denne typen generalisering som er målet i denne analysen. Gyldighetsområdet til modellen som spesifiseres, er gårdbrukere i Norge.

Kapittel 4

Kvantitativ analyse av bønders holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

I dette kapittelet vil holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå analyseres kvantitativt. I en spørreskjemaundersøkelse utført av Bygdeforskning, ble bønder bedt om å ta stilling til påstanden om at *“det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft i landbruket.”*. Her vil ulike hypoteser om hva som påvirker bøndernes svar på denne påstanden undersøkes. De uavhengige variablene som benyttes er 1) bondens inntekt og tilfredshet med denne, 2) grad av markedsorientering og likhetsorientering og 3) bruk av, og holdninger til arbeidsinnvandrere som arbeidskraft.

Logistisk regresjonsanalyse

Jeg har benyttet multivariat logistisk regresjonsanalyse for å finne ut hvordan uavhengige variabler påvirker sannsynligheten for aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn til norsk innleid arbeidskraft, kontrollert for de andre variablene i analysen (Hamilton 1992). Logistisk regresjonsanalyse benyttes når den avhengige variabelen har to verdier.

For at resultatene fra analysene skal være pålitelige, må visse forhold være ivarettatt. Jeg har lagt vekt på å inkludere de variablene i modellen som det er teoretisk grunnlag for å ha med. I tillegg er modellen sjekket for multikollinearitet og diskriminering. Det er ikke funnet noen problemer med dette.

4.1 Analysen av et representativt utvalg bønder

4.1.1 Den avhengige variabelen

For å undersøke hvordan bønder vurderer arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i landbruket, benyttes en avhengig variabel som ber bøndene ta stilling til påstanden om at *“Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket.”* Bøndene har kunnet krysse av på en Likertskala med fem kategorier fra “Helt uenig”, “Delvis uenig”, “Både og”, “Delvis enig”, til “Helt enig”.

Tabell 4.1: Fordelingen til den avhengige variabelen: “Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft i landbruket”.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Frekvens	482	282	364	297	219
Valid prosent	29,3 %	17,2 %	22,1 %	18,1 %	13,3 %

Denne variabelen er kodet om til en dummyvariabel hvor de som har sagt seg helt eller delvis enig i påstanden har fått verdien 1, mens alle andre har fått verdien 0. Fordelingen til den nye variabelen er: 31,4 % er helt eller delvis enig i påstanden, mens 68,6 % av bøndene ikke er enige. Variabelen vil bli benyttet som avhengig variabel i en logistisk regresjonsanalyse. Årsaken til at det er benyttet logistisk regresjon, er at jeg er interessert i å finne ut hvilke egenskaper ved bønder og bruk som har betydning for sannsynligheten for å tilhøre den gruppen som er enten helt eller delvis enig i påstanden om at det er akseptabelt med lavere lønn til arbeidsinnvandrere.

4.1.2 Spesifisering av hypoteser og presentasjon av de uavhengige variablene

Bondens inntekt Basert på diskusjonen om kognitiv dissonans i teorikapittelet (Bø 2005, Berger et al. 1972), vil jeg anta at flere aspekter ved bondens inntekt påvirker hvordan bonden tenker om arbeidsinnvandrers lønnsnivå. Dersom bonden har lav inntekt og dermed dårligere råd til å betale arbeidsinnvandreren høy lønn, vil han eller hun kunne gjøre en kognitiv innsats for å rettferdiggjøre lavere lønn.

Det er flere variabler i datasettet som måler bondens inntekt. Den som er brukt her, måler husstandens netto næringsinntekt fra bruket i 2005. Det var opprinnelig en variabel på ordinalnivå med åtte kategorier, fra “Ingen næringsinntekt” til “over 400 000”. Denne ble interpolert slik at hver kategori er gitt en verdi som tilsvarer

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

middelverdien i kategorien. Variabelen kan nå behandles som kontinuerlig, og beskriver husstandens netto næringsinntekt i antall hundre tusen kroner, fra 0 kr til 400 000 kr. De som har oppgitt en næringsinntekt på 400 000 kr eller mer, har blitt gitt en inntekt på 400 000 kr. Dette fordi det ikke er mulig å interpolere denne kategorien.

Som påpekt av Rye (2002), er det ikke nødvendigvis den faktiske pengeverdien som har betydning for hva bonden mener om sin egen inntekt. Derfor er det også tatt med to variabler for hvordan bonden vurderer sin tilfredshet med inntekten fra gårdsbruket, og tilfredsheten med husstandens økonomi. Disse er variabler med verdier fra 1 “Svært utilfreds” til 10 “Svært tilfreds”. De vil bli behandlet som kontinuerlige.

Hypotese: Lavt inntektsnivå hos bonden øker sannsynligheten for aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket enn norsk innleid arbeidskraft.

Hypotese: Lav tilfredshet med egen økonomi hos bonden øker sannsynligheten for aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket enn norsk innleid arbeidskraft.

Markedsorientering Landbruket i Norge er delt mellom næringer som får mye støtte fra staten gjennom subsidier og grensevern (melk, korn og kjøttproduksjon), og næringer som ikke får like mye støtte (frukt, grønt og skog). Et eksempel på dette, er at de som får mye støtte fra staten vil kunne ha vanskeligere for å akseptere forskjellsbehandling mellom ulike grupper i landbruket, siden de selv får støtte. De vil altså etter hypotesen ha en mer likhetsorientert rettferdighetstilnærming enn markedsorienterte bønder. I tillegg er næringene som er avhengig av politisk støtte, også avhengig av at legitimiteten til det norske landbruket opprettholdes. En faktor som virker truende på legitimiteten til landbruket, er oppfatninger om at norske bønder utnytter utenlandsk arbeidskraft for å tjene selv (Rye 2006). Dermed er det viktig å opprettholde forestillingen om likelønn for norsk og utenlandsk arbeidskraft. I næringer som frukt, grønnsaker og skog, er det ikke like mye støtte fra staten. Derfor vil gårdbrukerne i disse næringene antakeligvis kunne godta større forskjellsbehandling. De må selv tilpasse seg markedet, og vil dermed ikke ha de samme bekymringene, eller den samme ansvarsfølelsen ovenfor arbeidstakernes lønnsnivå. Slik vil de lettere kunne akseptere lønnsforskjeller mellom ulike grupper i landbruket. I datasettet er det variabler som beskriver den viktigste produksjonen på gården. Dette er inkludert som et dummysett i regresjonsanalysen hvor “annen planteproduksjon” er referansekategori. “Melk”, “husdyr”, “korn”, “skog” og “annen produksjon” er inkludert som dummyvariabler.

Det er også inkludert en variabel hvor bonden bes om å vurdere om det er for lite markedstilpasning i norsk jordbruk. En slik holdning vil, med samme argumentasjon som over, også kunne henge sammen med aksept av lavere lønn for

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

arbeidsinnvandrere til landbruket. Variabelen har fem verdier på en Likertskala fra 1 “Helt uenig” til 5 “Helt enig”, og vil bli behandlet som en kontinuerlig variabel.

Hypotese: *Sannsynligheten for aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket er høyest hos bønder i de markedsorienterte næringene innen frukt, grønnsaker og skog.*

Hypotese: *Vurdering av det norske landbruket som for lite markedstilpasset henger sammen med aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere enn for norsk innleid arbeidskraft i landbruket.*

Likhetsorientering De eldste bøndene har opplevd tiden etter at Arbeiderpartiet kom til makten i 1935. Denne tiden bestod av samarbeid mellom sosialistiske og ikke-sosialistiske partier for å bygge opp den norske velferdsstaten. Verdier som solidaritet, trygghet og likhet bidro til en felles forståelse om at det var bedre å stå sammen og forbedre levekårene til alle samlet, enn å fremme seg selv (Gullestad 1996). Jeg vil tro at de eldste bøndene er mer likhetsorienterte enn yngre bønder som har vokst opp under mer markedsorientert politikk. Derfor antar jeg også at de eldste bøndene har vanskeligere enn de yngre for å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrere til landbruket. Alder er en kontinuerlig variabel som er regnet ut fra fødselsåret til respondentene.

Jeg antar at bøndene med høyest utdanning er mer likhetsorienterte. Bakgrunnen for det, er at de lettere vil kunne se sammenhengen mellom hvordan arbeidskraften lønnes og landbrukets legitimitet. I analysen er det brukt en dummyvariabel hvor de som har høyeste fullførte utdanning på høyskole- eller universitetsnivå har verdien 1, mens de som ikke har dette utgjør referansekategorien.

I tillegg antar jeg at bønder som mener at inntektsnivået i landbruket varierer for mye mellom ulike produksjonstyper, sannsynligvis også vil ha problemer med å akseptere forskjellig lønn for arbeidsinnvandrere og norsk innleid arbeidskraft. I spørreskjemaet ble bøndene bedt om å ta stilling om de var fra 1 “Helt uenig” til 5 “Helt enig” i følgende påstand: “Inntektene varierer for mye mellom ulike produksjonstyper”. Variabelen blir behandlet som kontinuerlig.

Hypotese: *De yngste gårdbrukerne vil ha størst sannsynlighet for å akseptere lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket.*

Hypotese: *Gårdbrukerne med høyest utdanning vil ha mindre sannsynlighet for å akseptere lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket enn bøndene med lavere utdanning.*

Hypotese: *Sannsynligheten for aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere er lavest når bøndene er enig i at det er for stor ulikhet i inntektsnivået i landbruket.*

Bruk av utenlandsk arbeidskraft De bøndene som allerede benytter utenlandsk arbeidskraft har tatt stilling til hva de betaler sine ansatte. En grunn til at de be-

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

nytter utenlandsk arbeidskraft kan være nettopp for å spare kostnader. Bønder som benytter utenlandsk arbeidskraft har antakeligvis også bedre kjennskap til regelverket som omhandler arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. Det er stor sjanse for at de kjenner til lønnsforskjellene mellom kort-tids (under tre måneder) og lang-tids ansatte, som igjen kan sees som et skille mellom utenlandsk og norsk innleid arbeidskraft. Dermed antar jeg at det er høyere grad av aksept for lavere lønninger til arbeidsinnvandrere enn til norsk innleid arbeidskraft i landbruket hos de gårdbrukerne som har benyttet eller har planer om å benytte utenlandsk arbeidskraft.

Respondentene svarte på om de benyttet utenlandsk arbeidskraft i 2005. Dette er en dummyvariabel. I tillegg ble bøndene bedt om å vurdere på en Likertskala om de var fra 1 “Helt uenig” til 5 “Helt enig” i påstanden: “Jeg vil trolig bruke arbeidsinnvandrere på gårdsbruket i årene som kommer”. Denne variabelen vil bli behandlet som kontinuerlig.

Hypotese: *Det er en positiv sammenheng med bruk av arbeidsinnvandrere og aksept av lavere lønn.*

Hypotese: *Det er en positiv sammenheng mellom planlagt fremtidig bruk av arbeidsinnvandrere og aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere.*

Bruken av arbeidsinnvandrere varierer mellom de ulike landsdelene. Rye (2006) finner at bruken av arbeidsinnvandrere er størst på Østlandet, og minst i Nord-Norge. Med samme argumentasjon som over, mener jeg at graden av bruk av arbeidsinnvandrere i regionen også påvirker enkeltbønders kunnskap om bruk av utenlandsk arbeidskraft. En bonde på Østlandet, hvor 17,9 % benyttet slik arbeidskraft i 2005, vil ha større kjennskap til regelverket, enn en bonde i Nord-Norge, hvor kun 7,1 % ansetter arbeidsinnvandrere. Videre benyttet 15 % av bøndene i Innlandet (Hedmark og Oppland) arbeidsinnvandrere i 2005. På Vestlandet er andelen som benyttet utenlandsk arbeidskraft 14,0 %, 12,7 % i Trøndelag, og 10,7 % i Sør-Norge (Rye 2006, 15). Jeg venter å finne at holdningene til arbeidsinnvandrernes lønnsnivå varierer på samme måte som bruken av arbeidsinnvandrere i de ulike regionene.

Bosted er en variabel på nominalnivå med fem kategorier: Østlandet (Østfold, Oslo, Akershus, Vestfold, Buskerud), Innlandet (Hedmark og Oppland), Sør-Norge (Aust-Agder, Vest-Agder, Rogaland og Telemark), Vestlandet (Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal), Trøndelag og Nord-Norge (Nordland, Troms og Finnmark). Østlandet benyttes som referansekategori i regresjonen.

Hypotese: *Holdningen til arbeidsinnvandreres lønnsnivå er avhengig av hvor utstrakt bruk av arbeidsinnvandrere i regionen til bonden er.*

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

Rettferdighetsnormer basert på meritter Med basis i rettferdighetsnormer basert på meritter, kan differensiert lønn rettferdiggjøres dersom innsatsen til arbeidstakere er ulik (Deutsch 1975). Det er knyttet en viss risiko til det å ansette arbeidsinnvandrere som ikke snakker norsk og kanskje kun dårlig engelsk. Dermed vil en måte å rettferdiggjøre lavere lønnsnivå for arbeidsinnvandrere enn innleid norsk arbeidskraft være å si at de er mindre kvalifiserte til arbeidet. I spørreskjemaet er det en variabel hvor bøndene bes om å ta stilling til påstanden: *Arbeidsinnvandrere er vanligvis fullgod arbeidskraft*. Svaralternativene er plassert på en Likertskala fra 1 “Helt uenig” til 5 “Helt enig”. Variabelen vil bli behandlet kontinuerlig. Denne variabelen måler ikke nødvendigvis alle aspektene ved det jeg har kalt meritter i denne undersøkelsen. Den skiller ikke mellom innsats og evner. Dermed kan de svarene som kommer ut av undersøkelsen kanskje bære preg av at bøndene vurderer arbeidskapasiteten til arbeidsinnvandrerne ut fra noen begrensninger som ikke påstanden sier noe om. For eksempel kan bøndene besvare denne påstanden ut fra en forutsetning om at arbeidsinnvandrerne utfører manuelt rutinearbeid. Det at bøndene vurderer arbeidsinnvandrerne som fullgod arbeidskraft, betyr ikke at de vurderer arbeidskraften som like god eller høyt kvalifisert som norsk arbeidskraft. Dette er likevel den eneste variabelen jeg har som gir en pekepinn på hvordan bøndene ser arbeidskraften til arbeidsinnvandrerne. Videre utdypning av dette momentet følger i den kvalitative analysen. For nå, antar jeg at det er en sammenheng mellom kvalitetsvurderinger av utenlandsk arbeidskraft og aksept av lavere lønn.

Hypotese: *Vurderingen av arbeidsinnvandreres arbeidskraft som mindre god øker sannsynligheten for aksept av lavere lønn.*

Strukturelle kjennetegn Bondens kjønn er inkludert i analysen som en dummyvariabel hvor kvinne er referansekategori. Jeg har ingen hypotese på hvordan kjønn påvirker aksept av lavere lønnsnivå, men vil inkludere variabelen i analysen for å undersøke om det har noen effekt.

4.1.3 Logistisk regresjonsanalyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

Deskriptiv statistikk for variablene i analysen

Tabell 4.2 på side 42 viser deskriptiv statistikk for variablene som er med i analysen. Det er verdt å merke seg at noen av variablene har relativt høye missingverdier. Variabelen for netto næringsinntekt i 2005 har høyest andel missing med 4,8 % (n=81). Påstanden om at inntektene varierer for mye mellom ulike produksjoner har en missing på 4,1 % (n=69). Alder har også høy missing med 3,7 % (n=62). I regresjonsanalysen er det brukt ‘exclude cases listwise’, noe som gir en missing

på 16,9 % (n=284) for regresjonsmodellen i tabell 4.3 på side 43. Det er fortsatt igjen 1393 respondenter i regresjonsanalysen. Andelen enheter med manglende opplysninger er relativt lav, og jeg antar at det ikke skaper problemer med skjeve estimater.

Den deskriptive analysen av den avhengige variabelen forteller oss at 31,4 % av bøndene i utvalget er helt eller delvis enig i at det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere til landbruket har lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft.

Regresjonsmodell

Regresjonen er vist i tabell 4.3 på side 43, og har en Cox and Snell R square på 0,107. Nagelkerke er på 0,151. Disse indikatorene varierer mellom 0 og 1 og gir en pekepinn på modellens forklaringskraft. 0,104 og 0,146 er ikke veldig høyt, men i samfunnsvitenskapelige modeller er det ikke vanlig å oppnå en høy R square. I denne sammenhengen er den avhengige variabelen bønders holdning til arbeidsinnvandreres lønnsnivå, noe som kan være påvirket av svært mange ulike faktorer. Variablene er valgt ut med bakgrunn i en tidligere teorigjennomgang, og analysen omfatter kun noen få variabler som kan belyse denne rapportens problemstilling. Formålet med regresjonsmodellen i denne rapporten er ikke å lage en så fullstendig modell som mulig, men heller å undersøke hvordan et knippe ulike faktorer kan ha betydning for bøndenes holdninger. Dette gjøres med hypotesetesting.

Det er vanlig å operere med et signifikansnivå på 0,05, eller 5 %, når hypoteser skal forkastes eller bekreftes. For enkeltvariabler, regnes signifikansnivået ut ved hjelp av Wald-testen. Dersom flere variabler skal testes samlet, benyttes -2LL-testen. Denne måler om Log Likelihood (LL) til en modell er signifikant bedre enn LL til en annen modell med færre variabler. Forholdet mellom disse vurderes ved hjelp av en kjikvadrattest. For begge testene betyr signifikansnivå på under 0,05 at modellen har forklaringskraft, eller at sett av variabler eller enkeltvariabler kan sies å påvirke den avhengige variabelen. Modellen er testet for multikollinearitet¹ og diskriminering; Det er ingen problemer med noen av disse. Utvalget er såpass stort, at det ikke er noen problemer med at spesielle eller ekstreme enheter har veldig stor innflytelse på resultatet.

4.1.4 Resultater av analysen

Regresjonsmodellen i tabell 4.3 på side 43 er signifikant som helhet. De signifikante variablene er uthevet med fet skrift. Sammenhengens styrke vises med oddsratio. Oddsene er sannsynligheten for å være enig i påstanden om aksept av

¹Toleransen er lavest for tre av produksjons-dummyene: Melk (0,202), husdyr (0,210) og korn (0,233). Alle disse ligger likevel over 0,2, og utgjør derfor ikke noe problem (Hamilton 1992).

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

lavere lønn, delt på sannsynligheten for å være uenig. Oddsratio er forskjellen til oddsen for to grupper i utvalget. For eksempel de på 20 år og de på 21 år når det gjelder variabelen for alder, eller forskjellen på menn og kvinner, når det gjelder variabelen kjønn.

Variabelen kjønn er ikke signifikant. Det vil si at kjønn ikke påvirker aksepten av lavere lønn til arbeidsinnvandrere.

Bondens inntekt Bondens inntekt og tilfredshet med denne, hadde ikke signifikant påvirkning på sannsynligheten for aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket. Økonomivariablene er også testet sammen som ledd, med samme ikke-signifikante resultat (sig. 0,833). Hypotesen om at bondens faktiske eller vurderte økonomi påvirker holdningene til differensiert lønn, må dermed forkastes. Analysen taler for at det ikke er bondens manglende økonomiske evne til å betale arbeidsinnvandrerne som fører med seg en aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn til norsk innleid arbeidskraft. På dette området må teorien om kognitiv dissonans (Bø 2005, Berger et al. 1972) forkastes.

Markedsorientering Når det gjelder aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere, er det ingen signifikant forskjell mellom de ulike produksjonstypene, slik som ventet. Bønder som driver med melk, husdyr og korn har en noe lavere sannsynlighet for aksept av lavere lønn enn bønder i grøntnæringen, men denne forskjellen er ikke signifikant. Bønder som har skogbruk som viktigste produksjon har en mye lavere sannsynlighet for aksept enn grøntbøndene, men denne forskjellen er heller ikke signifikant. Det er altså ikke produksjonstypen som gjør at bonden aksepterer lavere lønn til arbeidsinnvandrere.

Når det gjelder vurderingen av markedsorientering, har denne variabelen en positiv effekt på aksepten av lavere lønn til arbeidsinnvandrere. Koeffisienten er positiv og signifikant, noe som vil si at jo mer enig bonden er i at det er for lite markedstilpasning i norsk landbruk, jo høyere er sannsynligheten for aksept av lavere lønninger for utenlandsk arbeidskraft. Oddsratio på 1,139 betyr at for hvert steg en bonde er høyere opp på skalaen fra 1 (Helt uenig) til 5 (Helt enig), øker oddsen for aksept av lavere lønn med 13,9 %. Forskjellen til oddsen for en person som er helt uenig i påstanden og en som er helt enig, er 68,3 %.

En økende grad av markedsorientering fører med seg en økende sannsynlighet for aksept av lønnsforskjeller mellom norsk og utenlandsk innleid arbeidskraft til landbruket. Dette kan tyde på at bønder som er mindre enige i statlig regulering og mer innstilt på markedsregulering, i mindre grad har problemer med differensiert lønn. En av årsakene til dette, kan være at disse bøndene ikke føler seg avhengige av den politiske støtten i like stor grad. Dermed føler de seg friere til å godta ulikheter mellom lønnsnivået til arbeidsinnvandrere og norsk innleid arbeidskraft

til landbruket.

Likhetsorientering Tre variabler er inkludert i analysen som mål på likhetsorientering: Alder, utdanning og påstanden om at inntektene i landbruket varierer for mye. Gårdbrukere med høyere utdanning har en noe større sannsynlighet for å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrere til landbruket enn bønder uten høyere utdanning, men denne forskjellen er ikke signifikant. Hypotesen om at utdanning har en negativ effekt på aksept av lavere lønn må forkastes.

Koeffisienten til alder er negativ, noe som vil si at jo høyere alder en bonde har, desto mindre er sjansen for at bonden aksepterer lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn norsk innleid arbeidskraft i landbruket. For hvert år eldre en bonde er enn en annen, minker oddsen for aksept med 2,3 %. En bonde på 60 år er 30 år eldre enn en bonde på 30 år, noe som tilsier at den eldste bonden har 50,2 % lavere odds for å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrere, enn den yngste bonden.

På samme måte som for alder, er det slik at jo mer en bonde er enig i at det er for store inntektsforskjeller mellom de ulike produksjonstypene, desto mindre er sannsynligheten for at han eller hun aksepterer lavere lønn til arbeidsinnvandrere. En person som er helt enig (1) i at inntektsforskjellene er for store, vil ha 47,1 % mindre i odds for å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrere, enn en person som er helt uenig (5) i påstanden.

Konklusjonen er at likhetsorientering har en negativ effekt på aksepten av lavere lønn. Bønder som mener at inntektsforskjellene er for store mellom næringene i landbruket, har lavere sannsynlighet for å godta ulikheter i lønn mellom norsk og utenlandsk arbeidskraft. Det virker som om en generell likhetsorientering har mye å si, også når lønnsnivået til arbeidsinnvandrere vurderes. Denne likhetsorienteringen står sterkere blant de eldste bøndene enn blant de yngste, som er vokst opp i “markedets år”. Både variabelen for alder og likhetsorientering er signifikant, noe som kan bety at variabelen som måler likhet ikke representerer alle aspektene ved likhetstenkning. Ut fra teorien, har også likhetstankegangen et aspekt som henger sammen med alder (Gullestad 1996).

Bruk av arbeidsinnvandrere Når det gjelder bruk av arbeidsinnvandrere og planlagt fremtidig bruk, har det en positiv sammenheng med aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere enn for norsk innleid arbeidskraft til landbruket. De som benyttet arbeidsinnvandrere i 2005, har 91,1 % større odds for aksept av lavere lønn enn de som ikke hadde benyttet arbeidsinnvandrere. De som er helt enige (5) i at de vil komme til å benytte utenlandsk arbeidskraft i årene som kommer, har hele 209,2 % høyere odds for aksept av lavere lønn, enn de som er helt uenige (1).

Dummysettet for region er signifikant som helhet, og man kan si at det bidrar positivt til modellen. Bøndene i alle landsdelene har mindre sannsynlighet

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

for aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere, enn bønder på Østlandet. Bønder i alle landsdelene foruten Sør-Norge er signifikant forskjellig fra Østlandet. Hypotesen om at holdningen til arbeidsinnvandreres lønnsnivå ville henge sammen med graden av bruk av slik arbeidskraft i regionen, er bare delvis bekreftet. Det er Sør-Norge som ligger nærmest Østlandet i sannsynligheten for aksept av lav lønn. Videre følger Vestlandet, og deretter Trøndelag. Innlandet følger deretter, før Nord-Norge ligger lengst unna Østlandet. Ut fra hypotesen, skulle bønder på Innlandet, hvor 15 % brukte utenlandsk arbeidskraft, hatt en høyere sannsynlighet for aksept av lavere lønn, enn både Sør-Norge, Vestlandet og Trøndelag. Slik er det ikke, og denne hypotesen må reformuleres. Analysen viser at region har en effekt på bønders holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå, når det kontrolleres for de andre variablene i analysen. Her måtte variabelen regruppes for å få fram de regionale forskjellene.

Resultatet av analysen kan sees som en konsekvens av måten regionene er gruppert på. Hver region har store indre forskjeller, også i bruk av arbeidsinnvandrere. Den inndelingen som er benyttet i analysen er dermed muligens for grov for å få frem sammenhengen mellom omfanget av bruken av arbeidsinnvandrere rundt en enkelt bonde, og dennes aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere. For eksempel skiller ikke variabelen mellom fjellbygder og flatbygder verken i Trøndelag eller i Innlandet. En regrupping av regionvariabelen i forhold til produksjonsforhold ville være ideelt, men på grunn av rapportens omfang, er det ikke muligheter for å gjøre det ved denne anledning. Likevel er feilkildene i grupperingen av regioner et poeng som det er verdt å ta med seg i fremtidige undersøkelser.

Hypotesen om en sammenheng mellom bondens vurdering av kvaliteten til den utenlandske arbeidskraften og aksept av lavere lønn, må forkastes. Analysen viser at det er en svak negativ sammenheng mellom variablene, men denne er ikke signifikant. Når det kontrolleres for de andre variablene i analysen, har altså ikke vurderinger av kvaliteten til den utenlandske arbeidskraften noen påvirkning. Dermed er det ikke vurderinger av dyktighet, eller rettferdighetsnormer basert på meritter (Deutsch 1975) som gjør at bønder mener at det er akseptabelt med lavere lønn til arbeidsinnvandrere. Resultatet kan også være grunnet variabelens noe lave validitet. Den manglende sammenhengen kan kanskje forklares ved at variabelen ikke måler alle aspektene ved bondens vurdering av arbeidsinnvandrernes meritter. Dette vil bli behandlet mer dyptgående i den kvalitative analysen.

4.2 Foreløpige konklusjoner av analysen

Dette kapittelet har tatt for seg tre sett med hypoteser som var ventet å ha en effekt på bønders holdning til arbeidsinnvandreres lønnsnivå. Dette var 1) bønders inntekt og tilfredshet med denne, 2) grad av markedsorientering og likhetsorientering

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

og 3) bruk av, og holdninger til arbeidsinnvandrere som arbeidskraft. Hovedkonklusjonene av analysen er at:

1) Bønders økonomi og tilfredshet med denne ikke fører til aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere. Dermed er teorien om kognitiv dissonans (Bø 2005, Berger et al. 1972) ikke bekreftet her. Det er altså ikke sånn at bønder med dårlig råd gjør en kognitiv innsats for å rettferdiggjøre lavere lønn til arbeidsinnvandrere, mer enn bønder med god råd. Teorien om kognitiv dissonans kan ikke forkastes helt, men i forhold til faktisk og opplevd økonomi, har den ingen forklaringskraft.

2) Markedsorientering og likhetsorientering påvirker holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå. Mens en generell markedsorientering fører til høyere sannsynlighet for aksept av lavere lønn, fører likhetsorientering til lavere sannsynlighet. Dette tilsier at bondens generelle holdninger til fordeling og regulering av næringslivet spiller inn på aksept av differensiert lønn.

3) Bruk av arbeidsinnvandrere har en positiv effekt på bønders aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere. Tariffavtalen som regulerer lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne i landbruket har lønnsforskjeller mellom ansatte som er ansatt i under eller over tre måneder. Arbeidsinnvandrere tilhører oftest gruppen sesongansatte som arbeider i inntil tre måneder (Rye 2006), og har lønn deretter. Bønder som har ansatt arbeidsinnvandrere har kjennskap til dette, og vil derfor trolig være mer enig i at det er akseptabelt med lønnsforskjeller, ettersom de vet at dette er sesongarbeidere. Kjennskap til regelverket er en viktig faktor som kan forklare bøndenes holdninger.

4) Når det gjelder bøndenes oppfatning av arbeidsinnvandrernes dyktighet som arbeidskraft, viser dette ingen sammenheng med aksept av lavere lønn. Dermed ser det ikke ut til at rettferdighetsnormer basert på meritter bestemmer vurderingen av lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket.

De ulike årsakene til at faktorene som har en påvirkning på aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere, får vi ikke det endelige svaret på her. Ulike teorier er blitt benyttet for å forsøke å tolke de kvantitative resultatene. I neste kapittel vil analyser av de kvalitative samtaleintervjuene benyttes for å få bedre bilde av hvilke sosiale mekanismer som ligger bak holdningene til arbeidsinnvandrernes lønnsnivå.

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

Tabell 4.2: Deskriptiv statistikk for variablene i analysen

Variabel	N	Min	Maks	Gj.snitt	St.av.	Mis.
AV: Akseptabelt med lavere lønn	1644	0	1	0,314	-	33
Inntekt fra gården, 100 000 kr	1596	0,00	4,00	1,44	1,152	81
Tilfreds med innt. fra gårdsdrifta	1653	1	10	3,48	2,094	24
Tilfreds med husholdningens øk.	1647	1	10	5,91	2,283	30
Produksjonstype, dummysett:						
– Grønt, Referansekategori	1663	0	1	0,057	-	14
– Melk	1663	0	1	0,342	-	14
– Husdyr	1663	0	1	0,331	-	14
– Korn	1663	0	1	0,209	-	14
– Skog	1663	0	1	0,028	-	14
– Annet	1663	0	1	0,033	-	14
For lite markedstilpasning	1629	1	5	2,91	1,087	48
AI fullgod arbeidskraft	1623	1	5	3,97	1,033	54
Inntektene varierer for mye	1608	1	5	3,66	0,925	69
Alder	1615	23	81	50,7	10,429	62
Utdanning på univ./høyskole	1666	0	1	0,208	-	11
Har brukt AI	1656	0	1	0,137	-	21
Fremtidig bruk av AI	1651	1	5	2,26	1,401	26
Kjønn, Mann = 1, kvinne = 0	1653	0	1	0,864	-	24
Region, dummysett:						
– Østlandet Referansekategori	1665	0	1	0,213	-	12
– Innlandet	1665	0	1	0,190	-	12
– Sør-Norge	1665	0	1	0,165	-	12
– Vestlandet	1665	0	1	0,193	-	12
– Trøndelag	1665	0	1	0,162	-	12
– Nord-Norge	1665	0	1	0,078	-	12

4. Kvantitativ analyse av holdninger til arbeidsinnvandreres lønnsnivå

Tabell 4.3: Logistisk regresjon med aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere som avhengig variabel. N=1393

Variabel	B	Signifikans	Oddsratio
Inntekt fra gården i 2005, 100 000 kr	0,023	0,720	1,024
Tilfreds med inntekten fra gårdsdrifta	-0,011	0,771	0,989
Tilfreds med husholdningens økonomi	0,027	0,396	1,027
Produksjonstype, dummysett χ^2 : 2,003, df: 5, sig: 0,849			
– Grønt, Referansekategori			
– Melk	-0,028	0,920	0,972
– Husdyr	-0,023	0,935	0,978
– Korn	-0,093	0,757	0,911
– Skog	-0,539	0,250	0,583
– Annet	0,116	0,791	1,123
For lite markedstilpasning	0,130	0,026	1,139
AI vanligvis fullgod arbeidskraft	-0,092	0,135	0,912
Inntektene varierer for mye	-0,160	0,021	0,853
Alder	-0,023	0,000	0,977
Utdanning på høyskole eller universitet	0,058	0,703	1,060
Brukte arbeidsinnvandrere i 2005	0,647	0,001	1,911
Fremtidig bruk av AI	0,282	0,000	1,326
Kjønn, Mann = 1, kvinne = 0	0,198	0,301	1,219
Region, dummysett χ^2: 17,961, df: 5, sig: 0,003			
– Østlandet, Referansekategori			
– Innlandet	-0,605	0,002	0,546
– Sør-Norge	-0,406	0,069	0,666
– Vestlandet	-0,488	0,028	0,614
– Trøndelag	-0,530	0,014	0,588
– Nord-Norge	-1,169	0,000	0,311
Konstant	0,301		

Kapittel 5

Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Bakgrunnen for dette kapittelet er analyser av de kvalitative samaleintervjuene. Her vil bøndenes vurdering av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i landbruket skisseres. Bøndene vurderer lønnsnivået som både lavt og høyt; alt avhenger av hvilken referanseramme de benytter i vurderingen. Videre tolkes bøndenes vurderinger av arbeidsinnvandreres lønnsnivå i lys av teoriene om rettferdighet, kognitiv dissonans, rettferdighet og kollektiv og individuell rasjonalitet.

5.1 Sammenligningenes betydning for vurderinger av arbeidsinnvandreres lønnsnivå

De fleste bøndene i utvalget betalte sine ansatte lønn i samsvar med tariffen, altså minst 87,00 kroner timen i 2006. Ett unntak er en bonde som skilte mellom ordinært arbeid som innhøsting, og “sysselsetting”; Arbeidsoppgaver som han satte de ansatte til når det ikke var ordinært arbeid å gjøre. Dette var arbeidsoppgaver som for eksempel maling og annet vedlikehold. For slikt arbeid betalte han en timelønn på 60 kr. En annen av bøndene betalte en timelønn som lå ganske mye høyere enn tariffen: i underkant av 120 kr timen brutto for de best betalte. Bortsett fra disse unntakene, betalte bøndene lønn i henhold til nivået på tariffen.

Når det gjelder overtidsbetaling, betalte ikke bøndene dette. Overtidsbetalingen utgjør et tillegg på 40 % av ordinær lønn for de timene som det arbeides mer enn en normalarbeidsuke. Dette utgjør en stor kostnad, og vil være noe som bøndene forsøker å unngå. For arbeidsinnvandrere, er derimot ikke overtid noe

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

som oppfattes som negativt. De kommer til Norge primært for å arbeide (Bannino-Rokkones 2006). For dem vil det derfor være fordelaktig å arbeide mer enn en normalarbeidsuke, selv uten overtidsbetalt. Bøndene begrenset overtidsbruk enten ved å ha ansatt så mange at ingen arbeidet flere timer enn det som er en normalarbeidsuke. En annen måte de unngikk overtidsbetaling på, var å se bort fra at det er noe som heter 'overtid', og kalle alt arbeid for vanlig arbeid.

Det er verdt å merke seg at diskusjonen om lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne dreier seg om lønninger på høyde med nivået på tariffen, ikke om tilfeller hvor arbeidsinnvandrere har lønninger som er mye lavere.

Bøndene i utvalget vurderer lønna til arbeidsinnvandrerne som både litt lav, og som høy nok. Dette avhenger av hva de sammenligner lønnsnivået med. Aktuelle referansegrupper er norsk ufaglært arbeidskraft og referansegrupper i arbeidsinnvandrernes hjemland. I neste underkapittel, vil bøndenes sammenligninger tydeliggjøres. I tillegg vil legitimiteten til bøndenes bruk av de ulike referansegruppene diskuteres.

5.1.1 Lønnsnivået er lavt i forhold til...

Bøndene vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne som litt lavt i forhold til hva annen ufaglært arbeidskraft i Norge får betalt. Et eksempel fra Kristian, i 60-årene illustrerer det:

"... jeg vurderer den som litt lav. Det baserer jeg på hva andre yrkesgrupper tjener der det er krav om liten erfaring eller utdanning. For eksempel begynnerlønn på å sortere egg."

Kristian vurderer lønna til arbeidsinnvandrerne som litt lav i forhold til begynnerlønna i andre næringer innen landbruket. Han bruker det norske arbeidslivet som sammenligningsgrunnlag når han beskriver arbeidsinnvandrernes lønnsnivå som lavt. Dette begrunner han med at *"det er norske gårdsbruk"*. Her benytter Kristian ufaglærte arbeidere i andre næringer i det norske landbruket for å sammenligne lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne. Dette er hva Kelley (1968) kaller en komparativ referansegruppe. Kristian mener også at dette er en legitim referansegruppe, fordi arbeidsinnvandrerne arbeider i Norge på norske gårdsbruk.

Bjørn, i 40-årene, mener at *"I forhold til den jobben de gjør, så er egentlig lønna for liten"*. Han sier at han selv ikke hadde jobbet for den timelønna, og at han ikke vet om noen andre nordmenn som ville gjort det heller. Igjen sammenlignes arbeidsinnvandrernes lønnsnivå med hvilket lønnsnivå norske arbeidstakere ville arbeidet for.

I eksemplene over, benyttes det som Berger et al. (1972) kaller 'generaliserte sammenligninger'. Referansestrukturen består av ufaglærte arbeidere i Norge,

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

med en viss arbeidsinnsats, som byttes mot goder i form av lønn. I sammenligning med denne gruppen arbeidstakere, vil arbeidsinnvandrernes lønnsnivå i det norske landbruket kunne karakteriseres som urettferdig. Den utenlandske arbeidskraften har en lønn som ligger mye under det andre arbeidstakere i Norge med tilsvarende kvalifikasjoner og arbeidsinnsats får.

Det er verdt å merke seg at Bjørn implisitt har laget et skille mellom arbeidsinnvandrere og nordmenn: de som arbeider for denne lønna, og de som ikke vil arbeide for lønna. Resultatet av dette, er at arbeidsinnvandrere blir sett på som en gruppe som er forskjellig fra norske arbeidstakere. Dermed er kanskje ikke norsk ufaglært arbeidskraft en legitim referansegruppe?

5.1.2 Lønnsnivået er bra i forhold til...

Bøndene i utvalget vurderer også lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne i landbruket som høyt. Et sitat fra Gunnhild, i 30-årene, illustrerer dette:

“De tjener jo bra. I og med at de har norske tariffen og skatter likeledes til Norge, [...], så ligger jo det i tariffen, i landbrukstariffen. Det er klart, skal du sammenligne med hvordan de har det i Polen, så blir det jo veldig bra, sant. Men de er nå her, og de gjør jo jobben her.”

Gunnhild mener at arbeidsinnvandrerne tjener bra i forhold til at de får betalt i henhold til landbrukstariffen. Sammenlignet med lønnsnivået i Polen, mener hun at arbeidsinnvandrerne får veldig bra lønn i Norge. Her benyttes både den norske landbrukstariffen og lønnsnivået i Polen som en mal som arbeidsinnvandrernes lønn vurderes opp mot. Slik sett vurderer hun lønna som god når den er på høyde med det som er bestemt i tariffen. Dersom sammenligningsgrunnlaget er lønnsnivået i Polen, vil arbeidsinnvandrernes lønn i Norge karakteriseres som *“veldig bra”*. Likevel er Gunnhild noe reservert mot å benytte Polen som sammenligningsgrunnlag, fordi *“de gjør jo jobben her”*.

Espen, i 50-årene, benytter også den norske tariffen som sammenligningsgrunnlag når han vurderer sine ansattes lønnsnivå. Han betaler sine ansatte i underkant av 120 kr timen, noe som er en god del høyere enn minstelønn i tariffen på 87 kr. Når han blir spurt om hvordan han vurderer sine ansattes lønn, svarer han slik:

“Jeg vet at den er bra. I forhold til norsk tariff for sånn type arbeid, er det jo bra, og i forhold til hva konkurrentene mine i utlandet betaler, så vet jeg at den er kjempebra.”

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Espen sammenligner sine lønninger med landbrukstariffen og med det konkurrentene hans i utlandet betaler. I begge tilfeller er de lønningene han betaler høyere. På samme måte som Gunnhild, påpeker Espen at lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til det norske landbruket, bør følge norske regler. Både Gunnhild og Espen vurderer rettferdighet ved å ta utgangspunkt i det som er bestemt av myndighetene. Landbrukstariffen utgjør en formell referansestruktur hvor lønnsnivået avgjøres av ansettelsestid, ansiennitet og utdanning. Som en overgangsordning etter at EU ble utvidet i 2004, er det landbrukstariffen som bestemmer minstelønna til arbeidsinnvandrerne. Når tariffen er malen som det sammenlignes med, har arbeidsinnvandrerne en rettferdig lønn dersom den er på høyde med bestemmelsene i tariffen. Gunnhild gjør også denne sammenligningen, og konkluderer med at arbeidsinnvandrerens lønn er bra. Samtidig er det viktig å huske på at også rettferdigheten i lønnsnivået i tariffen både kan vurderes, og blir vurdert av bøndene. Hvordan tariffen spiller inn på bøndenes vurdering av arbeidsinnvandrerens lønnsnivå, omhandles i neste delkapittel.

Når bøndene benytter lønnsnivået i arbeidsinnvandrerens hjemland, eller arbeidsinnvandrere til landbruket i andre land som referansestruktur, så vil lønna deres her i Norge virke mer enn rettferdig. Samtidig godtas ikke dette helt som en gyldig referansestruktur av bøndene. Arbeidsinnvandrerne utfører arbeidet i Norge, og da blir det feil å benytte referansestrukturer i utlandet.

5.1.3 Kort oppsummering

Bøndene benyttet både det norske arbeidslivet og arbeidslivet i andre land som referansestruktur når de vurderte arbeidsinnvandrerens lønnsnivå. Samtidig var det ikke alle referansestrukturene som bøndene vurderte som holdbare. For eksempel ville ikke sammenligninger med lønnsnivået i arbeidsinnvandrerens hjemland være legitime, siden arbeidet foregår i Norge. Det var også tendenser til at norsk og utenlandsk arbeidskraft ble sett på som to ulike grupper. Dermed er det ikke selv sagt at norsk ufaglært arbeidskraft kan fungere som en gyldig referanseramme for arbeidsinnvandrere. Bøndene kan ikke velge en hvilken som helst referansegruppe for sammenligning; Den må være legitim. Siden arbeidsinnvandrerne kommer fra et land med lavere levestandard, og de kommer for å jobbe i Norge en begrenset tid, og samtidig utfører arbeidsoppgaver som i liten grad utføres av nordmenn, er det vanskelig å avgjøre hva som utgjør en legitim referansegruppe.

Slik sett er tariffen en enkel referansestruktur, fordi den gir klare tall på hvordan ulike arbeidsgrupper skal avlønnes. Med utgangspunkt i formell rettferdighet, ble også tariffen benyttet som et referansepunkt av bøndene. Bøndene i utvalget vurderte lønnsnivået til sine ansatte opp mot nivået i tariffen, og kunne på den måten si at arbeidsinnvandrerne hadde rettferdig lønn. Samtidig var det også flere av bøndene som vurderte selve nivået på tariffen som lavt. Tariffens betydning for

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

bøndenes vurderinger, vil jeg komme tilbake til i neste delkapittel.

5.2 Hvorfor er lønnsnivået OK sånn som det er?

Den generelle oppfatningen blant bøndene i utvalget er at lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne som de har ansatt er sånn som det må eller bør være. Dette er uavhengig av om de vurderer lønna som lav eller høy, og uavhengig av hvilke kriterier de benytter for vurderingen. Dette er i tråd med teorien om kognitiv dissonans, som sier at hvis det oppstår uoverensstemmelser mellom en persons holdninger og handlinger, så vil personen måtte gjøre tiltak for å rette opp disse. Ofte betyr det at holdningene endres for å passe med handlingene (Bø 2005, Berger et al. 1972). Fordi bøndene vurderer det lønnsnivået som de selv betaler sine arbeidstakere, er det vanskelig for dem å si at det er noe feil, eller urettferdig med lønna. Det ville være det samme som å si at de bidrar til urettferdig avlønning av sine ansatte, noe de aller fleste av oss ikke ville stått for. Vi har, som Montada (2002) sier, et behov for å ha en oppfatning om at verden er rettferdig.

I dette delkapittelet presenteres bøndenes forklaringer på hvorfor de mener at arbeidsinnvandrernes lønnsnivå er greit sånn som det er.

5.2.1 Økonomien i landbruket

Det er ikke rom for de høye lønningene i norsk landbruk

Lønnsevnene i landbruket har ligget under industriarbeiderlønn siden 60-tallet (Almås 2002). Bøndenes begrensede økonomiske mulighet til å betale høye lønninger til sine ansatte, nevnes som årsak til at lønnsnivået for arbeidsinnvandrere er som det er:

“... det har jo i grøntproduksjon og jordbær blitt helt nødvendig. Vi sitter ikke igjen med mer enn... Hvis vi har noen til å gå for 20 kr under norsk arbeidskraft, som vi knapt kan få tak i, så må vi velge det.” Frank, i 50-årene.

Frank forklarer at, på grunn av økonomien i jordbruket, så har det blitt helt nødvendig å benytte seg av billig utenlandsk arbeidskraft. Slik sett benyttes bondens økonomiske vilkår som forklaring på hvorfor lønningene til arbeidsinnvandrerne må være så lave som de er. Spesielt i næringene med frukt, bær og grønt, er bøndene avhengige av å ha innhøstingshjelp for å få inn avlingen. Dette sesongmessige behovet avhenger ikke av prisen de får for produktene sine. Derimot blir evnen til å betale denne innhøstingshjelpen mindre når prisene på mat synker relativt til andre varer. Sett fra bondens ståsted, vil det ikke lønne seg å

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

betale de ansatte mer enn at bonden selv sitter igjen med til vederlag for eget arbeid. Arbeidsinnvandrerne lave inntekt kan ha sin bakgrunn i det Weber kaller målrasjonelle handlinger, i det at bonden vurderer kostnadene ved å ha ansatt arbeidsinnvandrere (Morrison 1995). Kostnadene med å lønne de ansatte må stå til fortjenesten ved å ha dem ansatt.

Bjørn, i 40-årene, ser også denne sammenhengen mellom prisen han får for sine varer, og det han kan betale sine ansatte:

“Men kostnadene må jo gjenspeile inntektene. Og når den norske forbruker ikke er villig til å betale mer for norske epler enn det de er, så må vi finne muligheter til å begrense kostnadene så mye som mulig, men da innenfor det regelverket som er. Så det er ikke rom for de høye lønningene i norsk landbruk, det er det ikke.”

I tillegg til at han ser sammenhengen mellom økonomien i hans næring, nemlig epler, og lønnsnivået i denne næringen, ser Bjørn også bruk av arbeidsinnvandrere som en måte å begrense lønnskostnadene. Han er opptatt av å holde lønnskostnadene nede, noe som innebærer at han begrenser utgifter til lønn. Samtidig påpeker han at det er viktig å forholde seg til det regelverket som gjelder. Her er det verdt å nevne at Bjørn ansetter mellom 35 og 40 arbeidsinnvandrere hver sesong, som han så leier ut videre. Han forteller at det er viktig for ham at det skjer på lovlig måte, når han har ansvaret for så mange. I denne sammenhengen fungerer tariffen som en minstelønn som han må forholde seg til. Samspillet mellom å begrense lønnskostnadene, og å følge tariffen kan også forstås som handlinger basert på målrasjonalitet. Både vurderinger av kostnadseffektivitet og vurderinger av det å følge loven, er knyttet til økonomiske mål, ved at Bjørn kalkulerer seg frem til hvordan han kan betale minst mulig for det arbeidet de ansatte utfører (Morrison 1995).

Når det gjelder forholdet til overtid, vises det samme mønsteret som for lønnsnivået generelt. Overtid er dyrt for bonden, og det er derfor mye å spare ved å unngå denne typen ekstrakostnader. Bjørn beskriver hvordan han unngår overtid, samtidig som det arbeidet som må gjøres på gården utføres:

“Men nå syns jeg at det norske regelverket er veldig rigid og veldig vanskelig, fordi at når de kommer hit og de ønsker å jobbe veldig mye, så er det klart, de har sine rettigheter som jeg som arbeidsgiver er pliktig til å følge opp. Men det har noe med totaløkonomien i dette her også. For i stedet da at man kan gi mye jobb til få, så må man hente inn flere, og så blir det mindre på hver. For det som bestemmer hvor mye de kan tjene, det er antall timer som er til disposisjon. Og er det 1000 timer til disposisjon og du deler det på 10, så har du 100 timer til hver. Men hvis det er for mye, så må du dele på 15. Da har de 75 timer hver.”

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Bjørn beskriver her hvordan arbeidstidsreguleringene går ut over arbeidstakerne, fordi de er her for å arbeide så mye som mulig. Han som arbeidsgiver må passe på at ingen jobber mer enn det som er tillatt. Når eplehøsten foregår i en begrenset periode og ingen av arbeidstakerne skal jobbe overtid, må bonden hente inn flere arbeidstakere, i stedet for å la et mindre antall få jobbe mer. Slik begrenses også lønna til de arbeidstakerne som kommer for å arbeide. Bonden ser at det lovverket som egentlig skal beskytte arbeidstakernes rettigheter, i dette tilfellet gjør at de ikke får like mye penger ut av arbeidsoppholdet som det de skulle ønske. Avgjørelsen om å unngå overtidarbeid, er ikke av hensyn til arbeidstakernes interesser, når denne avgjørelsen faktisk går på tvers av disse. Igjen er det en målrasjonellitet som ligger bak bondens avgjørelse om å begrense utbetalinger til overtid ved å ansette flere arbeidstakere. Bonden gjør sitt for å begrense sine økonomiske kostnader innenfor lovens rammer (Morrison 1995). Hensynet til tariffen og det å følge loven er fokus i neste avsnitt.

Viktigheten av å følge tariffen

Bøndene i utvalget har også en politisk holdning i forhold til det å følge lønnsfastsettelsene i tariffen. Aksel, i 50-årene, forestiller seg de langsiktige konsekvensene av å ikke betale tarifflønn til sine ansatte:

“Tror du ikke da, at staten ville brukt det mot oss i neste runde i jordbruksforhandlinga? De ville brukt det for alt det var verdt, at vi utnytta fattigfolk fra Øst-Europa for å tjene selv: “Nei her setter vi ned målprisene”. Og den dagen du da ikke får tak i de fattige arbeidsledige fra Øst-Europa. Hva da? Da kan du skru av hele jordbruket!”

Aksel understreker at han selv alltid har betalt tarifflønn, selv om han har slitt økonomisk. I likhet med de andre bøndene, ser han det som viktig for å opprettholde den økonomiske støtten til landbruket. Å ikke betale under tariff, er med på å sikre landbrukets legitimitet; en legitimitet som han ser som avgjørende for fremtiden til norsk landbruk. Som over, kan det å betale arbeidsinnvandrene lønn etter tariffen sees som en målrasjonell handling (Morrison 1995). Det oppfattes som den beste måten å sikre økonomien på lang sikt.

Også Espen, i 50-årene, som i utgangspunktet betaler sine ansatte godt over tariff, ser sammenhengen mellom grensevernet som beskytter det norske jordbruket og det å lønne arbeidsinnvandrene etter norske forhold:

“For å opprettholde de tollbarrierene, så må vi lønne dem etter norske forhold. Hvis ikke så får de som vil oss til livs, veldig gode argumenter [...]. De kan

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

jo si: Dere lønner dem så billig likevel, så da bør vi ta bort tollbarrierene. Jeg håper at alle sammen kan lønne dem etter norske forhold.”

Espen mener at det er viktig at de som arbeider i det norske jordbruket skal være lønnet etter norske forhold. Slik opprettholdes den legitimiteten som grensevernet har, noe som han ser som gunstig for norsk landbruk på lang sikt. Når arbeidsinnvandrernes lønn bestemmes ut fra vurderinger av hva som gagnar landbrukets legitimitet på lang sikt, er det økonomiske motiver som avgjør lønnsnivået. Bonden er avhengig av politisk støtte for å opprettholde driften slik den er i dag. Dette er også et eksempel på at bønders målrasjonalitet ligger bak arbeidsinnvandrernes lønnsnivå.

Jeg tolker det som at både Aksel og Espen ser sammenhengen mellom sine egne handlinger og den kollektive egennytten til disse. Slik det er beskrevet av Olson (1971), vil ikke enkeltpersoner handle for å bevare kollektivets interesser dersom det ikke samsvarer med deres egne interesser. En forklaring på at bøndene handler for å bevare landbrukets legitimitet, kan være det at både Aksel og Espen ser den umiddelbare sammenhengen mellom deres individuelle og kollektive egennytte.

Aksel fremhever at han alltid har betalt tarifflønn til sine ansatte. Veiledet av tariffen, står ikke Aksel i en posisjon hvor han er helt fri til å bestemme lønnsnivået til sine ansatte selv. Han leier også arbeidskraft i samarbeid med avløserordninga i kommunen. Kanskje fungerer avløserordninga som en organisasjon hvis oppgave er å arbeide for de kollektive interessene til sine medlemmer (Olson 1971). På den annen side, kan det også være slik at avløserordninga sees som en enkelttaktør som pålegges tvang av myndighetene gjennom tariffen. Dersom avløserordninga lønnet arbeidsinnvandrerne under tariff, ville nok det ha større konsekvenser for legitimiteten til landbruket som helhet, enn hvis en enkeltbonde gjorde det samme.

Espen lønner sine utenlandske godt over tariffen. Han har i utgangspunktet stor omsetning på sin gård. Tilsynelatende handler han ut fra kollektive interesser, og ytrer også et ønske om at alle bønder gjorde som ham. I følge Olson (1971), vil ikke Espens arbeidstakers høye lønnsnivå utgjøre noen forskjell for kollektivet dersom ingen andre bønder gjør det samme. For Espen er det avgjørende at alle bønder betaler lønninger som er på høyde med det generelle lønnsnivået i Norge. Espens handlinger kan ikke tilskrives en individuell målrasjonalitet, i følge teorien til Olson. De har et visst altruistisk preg. Samtidig, er det ikke bare bøndenes kollektive interesser som nyter godt av Espens høye lønninger. Ved å betale såpass bra som han gjør, i tillegg med en slags ansiennitets-løsning hvor de som har arbeidet på gården i flest år tjener best, opprettholder Espen en stabil, og dermed kompetent, arbeidsstokk som han slipper å lære opp hvert år. Slik sett sammenfaller Espens egeninteresser med interessene til bønder som gruppe.

Det er verdt å merke seg at Espen og Aksel opererer med forskjellig verdi

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

på hva som er riktig lønn for at landbrukets legitimitet skal bevares. Mens Aksel bruket tariffen som referansepunkt, refererer Espen til “norske forhold”, og betaler godt over tariff.

5.2.2 Rettferdighetsnormer

Rettferdighetsnormer basert på meritter

Bøndene vurderte arbeidsinnvandrernes lønn som lav, sammenlignet med lønnsnivået ellers i Norge. Samtidig ble det satt spørsmålstegn ved om lønnsarbeidere i Norge kan være en legitim referansegruppe for arbeidsinnvandrerne til landbruket. Bøndene i utvalget påpekte at det er forskjeller på utenlandsk og norsk arbeidskraft på flere måter, og at disse kan rettferdiggjøre lønnsforskjeller. Spesielt kan språket være en hindring i arbeidet:

“Det er klart, de er jo også veldig flinke, men så blir det liksom litt hemmende, en del. Sann som med språket og en del andre ting som norske ansatte har. I form av utdanning og sånne ting. Så det er klart at det må kanskje prises rett det der også. Så jeg tror de har det bra.” Gunnhild, i 30-årene.

Gunnhild har både norsk og utenlandsk arbeidskraft. På grunn av bestemmelsene i tariffen, har arbeidsinnvandrerne og den norske arbeidskraften ulik lønn. Gunnhild ser rettferdigheten i lønnsforskjellene, fordi arbeidsinnvandrerne ikke utfører det samme arbeidet som de norske ansatte. Språket er dårligere, og det er større sjanser for misforståelser mellom bonden og den utenlandske arbeidskraften, enn det er i forhold til norske ansatte. Konsekvensen blir at den utenlandske arbeidskraften utfører typiske rutineoppgaver, mens den norske arbeidskraften får mer ansvar. Den norske arbeidskraften er i tillegg ansatt på fulltid gjennom hele året, og har et annet kjennskap til driften på gården, enn det arbeidsinnvandrerne har. I tillegg har de norske ansatte ulike sertifikater som gjør at de kan ta mer spesialiserte arbeidsoppgaver, som for eksempel sprøyting av avlinga. Ut fra rettferdighetsnormer basert på meritter, vil det være rettferdig at de arbeidstakerne som yter mest får høyest lønn (Deutsch 1975). Dermed kan det også sees som rettferdig at arbeidsinnvandrerne har et lavere lønnsnivå enn den norske arbeidskraften.

Samtidig er det ikke noe å si på innsatsen til arbeidsinnvandrerne. Aksel, i 50-årene, beskriver sin erfaring med utenlandsk arbeidskraft:

“De gjør en så bra jobb. Med den erfaringa jeg har, så er de så samvittighetsfulle. [...] Altså, det går i ett, og det er ikke noe unnasluntring.[...] De reiser for å kunne komme tilbake neste år. Det er måten de jobber på. De jobber på sitt gode

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

navn og rykte, det er reklamen deres. Så de er veldig redde for å ikke gjøre en god nok jobb. Nettopp fordi da får de ikke jobb neste gang de kommer igjen. For de vet at det er sesongarbeid.”

Arbeidsmoralen til den utenlandske arbeidskraften beskrives utelukkende i positive vendinger av bøndene i utvalget. De er pliktoppfyllende og arbeider effektivt. Bøndene ser arbeidsinnvandrerne som rake motsetninger til den norske sesongarbeidskraften, som de oppfatter som lat, umotivert og med slett arbeidsmoral. Dette er en av grunnene til at bøndene nesten ikke har ansatt norsk sesongarbeidskraft. I denne sammenhengen vil innsatsen til arbeidsinnvandrerne tilsa at de fortjener en god lønn for arbeidet sitt. Fortjenesten skal stå til arbeidsinnsatsen, dersom lønna skal kunne betegnes som rettferdig. På dette området er ikke arbeidsinnvandrerne noe dårligere enn norsk innleid arbeidskraft til landbruket. Dette er bøndene enige i, og som Bjørn påpekte tidligere, så er ikke lønna bra nok i forhold til den jobben arbeidsinnvandrerne gjør. Dermed kan man også si at arbeidsinnvandrerne er urettferdig avlønnet, når deres innsats tas i betraktning (Deutsch 1975).

En av fordelene ved å bruke arbeidsinnvandrerne til innhøstingsarbeid, som bøndene nevner, er det at arbeidsinnvandrerne oppholder seg i Norge for å arbeide. De bor ofte på gården hvor de jobber, og ønsker å arbeide så mye som mulig. Dermed er de tilgjengelige når det er behov for dem, for eksempel ved store arbeidstopper. Slik sett, er denne arbeidskraften mer tilgjengelig og pålitelig enn arbeidskraft som har sitt liv i Norge. Bøndene ser at de utenlandske arbeiderne gjerne ønsker å arbeide så mye som mulig når de er i Norge, og at de derfor ikke er like opptatt av faste arbeidstider og fri som de norske ansatte. Igjen vil det ut fra rettferdighetsvurderinger basert på meritter, tale for at arbeidsinnvandrerne til landbruket bør ha en høyere lønn.

Samtidig, er denne fordelene også en ulempe for bøndene. De har “folk i gården” hele sommeren. Det å ha arbeidsinnvandrerne rundt seg 24 timer i døgnet, kan virke belastende på bøndenes eget liv.

“Det går jo på det at det krever en del sånn familiemessig, at det blir en del... Nå tenker ikke jeg bare på den maten, at det koster penger, og losji og det her, men hva det krever av en familie at man må gi av seg selv og stadig har... må ta hensyn.” Dagny, 30-årene.

Dagny har en arbeidsinnvandrer ansatt hele sommeren. Han har både fri kost og losji. Dette innebærer at Dagny lager varm lunsj hver dag, og at den ansatte spiser middag med familien. Noe av Dagnys egen arbeidstid går bort når hun lager lunsj, og det samme gjelder middagen. I tillegg krever det noe av familien, som hun beskriver i sitatet over. Familien blir litt hemmet av at det er en ‘fremmed’

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

i huset. Selv om arbeidsinnvandreren har arbeidet hos familien hver sommer i mange år, og de har et nært forhold, så er han et “fremmedlegeme” som forstyrrer det normale livet i familien. Å ta hensyn er en pris som bonden må betale for å ha god tilgang på arbeidsinnvandrers arbeidskraft. Slik sett jevnes fordelene ved å ha arbeideren boende på gården ut med ulemper.

Bøndene ser både fordeler og ulemper ved å ha utenlandske ansatte. Når det gjelder rettferdighetsnormer for fordeling etter meritter, har den norske arbeidskraften egenskaper som skulle tilsi at det er rettferdig at de har noe høyere lønn enn arbeidsinnvandrerne. Språk og landbruksfaglig utdanning er to egenskaper som den norske arbeidskraften ofte har. Dette innebærer at de kvalifiserer til andre arbeidsoppgaver enn de utenlandske ansatte, som stort sett utfører rutinearbeid som innhøsting og sortering av frukt og grønnsaker. Bøndene i utvalget påpeker at når det kommer til innsats og effektivitet, så er det ingenting som kan rettferdiggjøre lønnsforskjeller mellom arbeidsinnvandrerne og norsk arbeidskraft. Forskjellen mellom de to gruppene, ligger i at de utfører ulik type arbeid på gårdene, og at de har ulik ansettelseslengde. Med grunnlag i rettferdighetsnormer basert på meritter, rettferdiggjør bøndene at arbeidsinnvandrerne til landbruket har en noe lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft.

Rettferdighetsnormer basert på behov

Bøndene i utvalget mener at lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket er noe lavt i forhold til norske forhold. Samtidig vurderer de det som ganske høyt når de sammenligner med referanserammer i arbeidsinnvandrernes hjemland. Dette er en av årsakene til at de konkluderer med at lønnsnivået er greit sånn som det er. Dagny, i 30-årene, svarer på hva hun tror ligger bak påstanden om aksept av lavere lønn for arbeidsinnvandrere til landbruket, enn til norsk innleid arbeidskraft:

“Den filosofien bak det, det syns jo jeg ikke er noe veldig allright, men det går vel på at de tenker at de tjener så lite der de kommer fra likevel, at det er sikkert veldig greit nok, likevel. Men det er jo liksom litt to sider til det, da. Man tenker jo liksom litt, litt sånn selv også... Men hadde de vært boende her, så syns jeg absolutt at lønna skulle være minst like høy. Men det er klart at de tar jo pengene med seg hjem, og har en helt annen levestandard enn vi har, som bor og lever her. Så det er sånn to sider på den saken, egentlig. Det ville jo vært horribelt å tenke at hvis polakken flyttet hit og skulle bo og leve i Norge, at de skulle ha dårligere betalt enn andre.”

Dagny starter med å si at hun selv ikke er enig i påstanden om at det er greit med lavere lønn til arbeidsinnvandrere, men så modifiserer hun seg, og forteller at hun kan se livssituasjonen til norsk og utenlandsk arbeidskraft som forskjellig.

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Hun er tydelig på at arbeidsinnvandrerne skal ha samme lønn som nordmenn hvis de bor og lever her, men hun ser at det gjør de jo ikke. Når arbeidsinnvandrerne tar med seg pengene de har tjent i Norge tilbake til hjemlandet, og bruker dem der, blir verdien av pengene større. Dette på grunn av lavere levestandard i de landene som arbeidsinnvandrerne kommer fra. Selv om landbrukstariffens minstesats gir arbeidsinnvandrere en lønn som ligger under norsk innleid arbeidskraft i absolutt verdi, så vil den relative verdien av pengene, når de brukes i de respektives hjemland snu ulikheten på hodet. Arbeidsinnvandreren får igjen mer kjøpekraft i sitt hjemland, enn det en norsk ansatt i det norske landbruket får. Slik sett kan utenlandsk og norsk arbeidskraft sees som to grupper med ulike behov for å produsere sin arbeidskraft, noe som rettferdiggjør lønnsforskjeller mellom gruppene (Deutsch 1975).

Sammenhengen mellom referansestrukturer og rettferdighetsnormer

Som i avsnittet om meritter, er det ikke nasjonaliteten i seg selv som er årsaken til hvorfor det kan være akseptabelt å lønne norsk og utenlandsk arbeidskraft forskjellig. Arbeids- og livssituasjonen til norske og utenlandske innleide i landbruket kan sees som grunnleggende forskjellige. Dette viser at referanserammer slik de beskrives av Berger et al. (1972) må kompletteres av analyser av kontekst for å gi gyldige sammenligninger. Det er ikke kun forholdet mellom meritter og lønn som må sammenlignes for å gjøre rettferdighetsvurderinger. Hvilken referansegruppe som velges, er avgjørende for om lønna til en gruppe vurderes som rettferdig eller urettferdig. Bøndene i utvalget vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket i forhold til ulike referansegrupper, både i Norge og i hjemlandet. Rettferdighetsnormer basert på meritter benyttes i utgangspunktet av bøndene når de vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne som lavt i forhold til lønnsnivået til andre arbeidstakere i Norge. Samtidig er bøndene noe usikre på hvilke referansegrupper det er legitimt å sammenligne lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne med. Rettferdighetsnormer basert på behov, er med på å lage en kontekst rundt lønnsnivået til norsk og utenlandsk arbeidskraft. Når denne konteksten tas med i betraktning, kan bøndene benytte både norske og utenlandske ufaglærte arbeidere som referansegruppe. I forhold til norsk arbeidskraft, er pengebehovet til de utenlandske arbeiderne mindre, derfor har de relativt sett høyere lønninger, selv om de tjener mindre. I forhold til lønnsnivået i hjemlandet sitt, tjener arbeidsinnvandrerne mye i Norge når det vurderes med hensyn til meritter. Men siden arbeidsinnvandrerne arbeider i Norge, et land med høyere levestandard, så er de høye lønningene rettferdige, fordi at i Norge vil behovet for penger være høyere enn i hjemlandet. Kombinasjonen av rettferdighetsnormer basert på meritter og behov, danner grunnlaget for å skape oppfatninger av at lønnsnivået til arbeidsinnvandrere i det norske landbruket er rettferdig. Slik sett kan man se de to ovennevnte

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

rettferdighetsnormene som ulike innfallsvinkler til å skape en balansert fordeling: lik fordeling etter innsats og lik fordeling etter behov.

Når bøndene ikke får tak i god arbeidskraft i Norge, søker de til utlandet. Som en av bøndene påpeker, er innhøstingsarbeid slitsomt og kjedelig, og dårlig betalt. For arbeidsinnvandrerne er det derimot godt betalt, og de yter dermed en god innsats. Slik sett fungerer tilgangen på arbeidsinnvandrere lønnsdempende, ved at bøndene ikke setter opp lønna, men heller ansetter arbeidskraft som får mer igjen for pengene de tilbyr. Når rettferdighetsnormer basert på behov tas med i betraktning, vil arbeidsinnvandrerne også ha en lønn som er balansert mot meritter.

5.2.3 Å korrigere følelser av urettferdighet

Tariffen legger grunnlaget

Som nevnt tidligere, forholdt bøndene i utvalget seg til lønnsnivået i tariffen. De lønnet arbeidstakerne sine i henhold til denne, og brukte den som en referansestruktur når lønnsnivået skulle vurderes. Blant annet av Bjørn, ble tariffen i enkelte tilfeller sett på som en minstelønn. Men den kunne også forstås som et grunnlag som det kan bygges på.

“...det med landbrukstariff som vi bruker, men med en del goder, det er jo noe som på ett vis er prissatt fra før, altså ikke av bonden selv, men på statlig nivå.”
Gunnhild, i 30-årene.

Gunnhild har også forholdt seg til tariffen i fastsettelsen av arbeidsinnvandrernes lønn. Hun ser det som et grunnlag som er regulert på statlig nivå. Slik sett kan det å påpeke at man følger tariffen være en måte å korrigere en følelse av urettferdighet over den lave lønna til arbeidsinnvandrerne; man har ikke selv bestemt denne lønna. Ved å fokusere på at tariffen legger grunnlaget for arbeidsinnvandrernes lønnsnivå, fraskriver bøndene seg noe av ansvaret. Det er arbeidslivsorganisasjonene som har vedtatt tariffen ut fra hva forholdene på arbeidsmarkedet skulle tilsi, og slik gått god for lønnsnivået. Selv om bøndene mener at lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne er noe lavt, så kan det vel ikke være urettferdig når det er bestemt av tariffen? Denne tankegangen er et eksempel på hvordan kognitive handlinger kan benyttes for å korrigere følelser av urettferdighet (Berger et al. 1972, Bø 2005).

Bruken av tilleggsgoder

En annen måte å korrigere følelsen av urettferdighet på, er å fokusere på at arbeidsinnvandrerne i realiteten får mer igjen for arbeidet sitt enn det som er lovfestet. Jeg sikter her til frynsegoder som arbeidsinnvandrerne har i forbindelse med jobben.

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Gunnhild nevner i sitatet over at de benytter landbrukstariffen som basis, og så fyller på med “*en del goder*”. For hennes ansatte inkluderer dette fri losji og bruk av båt for å fiske i tillegg til lønna. Hennes ansattes timelønn lå også noen kroner over landbrukstariffen. Arbeids- og lønnsforholdene varierte mellom bøndene. På noen gårdsbruk hadde arbeidsinnvandrerne fri losji, mens andre steder betalte de for overnatting. Prisen på overnatting varierte, men lå gjerne på rundt 1500 kr måneden. Ett sted hadde arbeidsinnvandrerer fri kost i tillegg til losji, mens de ansatte andre steder fikk noe mat, for eksempel poteter på potetgårdene og gulrøtter der de produserte dette. Dersom slike frynsegoder sees som en del av arbeidsinnvandrerens lønn blir variasjonen innen lønnsnivået stort, selv om alle bøndene i utgangspunktet lå på omtrent tarifflønn. Verdien av slike tilleggsgoder er vanskelig å beregne fordi de er ustandardiserte. Selv svært billige tilleggsgoder som lån av båt eller gratis poteter kan utgjøre en høy verdi for arbeidsinnvandrerne:

“De får så mye egg de vil, og så mye potet de vil. Og potet det tar jeg ikke noe for. Ellers, så har vi ikke hatt så mye frynsegoder. De har jo fått låne bil hvis de skulle ut og se seg omkring, men... Og hvis de, det er ofte de har kjentfolk rundt omkring her en plass, så de har jo tatt seg en tur på besøk og sånn. Ellers så kan jeg ikke huske på noe. Det som er verdifullt for dem er eggene og potetene. Du får dem ikke til å spise noe annet uansett, så poteter i tusen varianter.” Frank, i 50-årene.

For bonden, er ikke verdien av egg og potet så stor, siden det produseres på gården. For arbeidsinnvandrerne derimot, utgjør dette et betydelig tilskudd til kostholdet. Arbeidsinnvandrerer sparer penger til mat, og sitter dermed igjen med en høyere pengesum når arbeidsperioden er over. Ved å tilby arbeidstakerne slike tilleggsgoder som er relativt mye verdt, korrigeres følelsen av urettferdighet. Bøndene korrigerer urettferdigheten i den lave lønna praktisk, ved å tilby tilleggsgoder til arbeidsinnvandrerne. I stedet for å korrigere urettferdigheten ved å korrigere selve lønna, benytter bøndene tilleggsgoder. Dette kan sees som en kombinasjon av faktisk og mental korrigering ved at bøndene gir arbeidsinnvandrerne noe mer igjen for arbeidet, og at de dermed har “rettet opp” urettferdigheten i det at lønna er så lav som den er, uten å korrigere lønnsnivået (Berger et al. 1972, Bø 2005).

Fokus på arbeidsinnvandrerens valg

Når bøndene i utvalget vurderer lønnsnivået i landbruket sett fra arbeidsinnvandrerens ståsted, vurderer de nivået som høyt. At arbeidsinnvandrerne kommer tilbake år etter år, er en av årsakene til at de vurderer det sånn. Et sitat fra Bjørn, i 30-årene, illustrerer dette:

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

“Jeg har aldri hørt dem klage på lønna, men det vil jo ikke si at de er fornøyde, men jeg får gå ut i fra at de... for de hadde ikke kommet igjen år etter år, hvis ikke de var fornøyde med betingelsene.”

Bjørn betaler tarifflønn, og hans ansatte har ingen tilleggsgoder. Han mener at arbeidsinnvandrerne er meget fornøyde med den lønna de mottar for arbeidet. At arbeidsinnvandrerne kommer igjen år etter år tar han som en bekreftelse på det. Dette kan også sees som en kognitiv handling for å rettferdiggjøre et lønnsnivå som bonden selv mener er lavt. Når arbeidsinnvandrerne selv har valgt å arbeide for denne lønna, så er den kanskje ikke så lav, likevel?

Som vist tidligere, mente Kristian, i 60-årene, at lønnsnivået i landbruket er litt lavt. Når han ser lønnsnivået fra arbeidsinnvandrerens synspunkt, sier han også at han ikke tror det er noe bedre enn brukbart for dem. Han mener at det er andre kvaliteter ved landbruksarbeidet enn lønna som primært tiltrekker de utenlandske arbeiderne:

“Jeg regner med de er kjent med lønnsnivået ellers i [Norge]... altså for håndverkere og sånne ting. Men det virker som om disse trives med manuelt utearbeid. Og det virker som også at de trives med å ha stor innflytelse på arbeidsdagens lengde og sånne ting. [...] Jeg ser jo at et par av disse er utdannet, eller har yrkeserfaring som rørleggere i Litauen, og hadde de vært spesifikt opptatt av lønnsnivå, så vil jeg tro at de kunne skaffe seg annet arbeid i Norge der de tjente mer.”

Her fremhever Kristian ulike fordeler ved innhøstingsarbeid som han mener arbeidsinnvandrerne synes er positivt: det å kunne ha stor innflytelse på arbeidsdagens lengde, og at arbeidsinnvandrerne trives med manuelt utearbeid. Han mener at dersom arbeidsinnvandrerne hadde vært spesifikt opptatt av lønn, så ville de ha funnet arbeid innen andre næringer i Norge. Jeg tolker det som at Kristian mener at oppholdet i Norge gir arbeidsinnvandrerne noe mer enn bare penger. Slik sett vektlegger Kristian arbeidsinnvandrerens frie vilje når han rettferdiggjør lønnsnivået i landbruket. Igjen kan man her se fokuset på de utenlandske ansattes egne valg som en legitimering av deres lave lønnsnivå. Dette er en kognitiv handling for å korrigere en urettferdighetsfølelse (Berger et al. 1972). Ved å legge ansvaret over på arbeidsinnvandrerne, oppnår bonden en følelse av rettferdighet. De har valgt dette arbeidet selv, og får lønn som fortjent. Montada (2002) refererer til studier som viser at mennesker har en trang til å legge noe av skylden på ofrene ved blind vold. Dette forstås som en kognitiv handling for å bevare forestillingen om en rettferdig verden. På samme måte vil arbeidsinnvandrerens lønnsdempende effekt kunne tilskrives deres eget handlemønster. Fordi de godtar å komme hit og arbeide for denne lønna, så er de selv ansvarlige for at lønnsnivået er så lavt som

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

det er. I forhold til markedsløsningen som er oppsummert av Brox (2005), er arbeidsinnvandrerne frie til å ta seg det arbeidet de ønsker og har forutsetninger for. Dersom de mener at arbeidsforholdene er for dårlige, er de frie til å velge annet arbeid. At det er god tilgang på arbeidskraft, kan i denne sammenhengen tolkes som et tegn på at arbeidsforholdene samsvarer med arbeidstakernes forventninger og krav.

5.2.4 En oppsummering

Bøndene i utvalget har flere forklaringer på hvorfor de ser lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne som OK, sånn som det er. Økonomien i det norske landbruket sees som en faktor som legger begrensninger på lønnsnivået til de ansatte. Bøndenes behov for sesongarbeidskraft avhenger ikke av prisene de får for sine produkter, men det gjør deres økonomiske kapasitet til å betale de ansatte. Slik sett understreker bøndene at det ikke er rom for høyere lønninger i det norske landbruket.

Når bøndene har kommentert lønnsnivået i landbruket, har det dreid seg om nivået på tariffen. At bøndene følger tariffen, blir også brukt som en legitimering av den lave lønna, fordi bøndene ikke er ansvarlige for at tariffen er så lav som den er. Tariffen kan i enkelte tilfeller fungere som en “maksimums-lønn” i det at den er den laveste lovlige lønna. Bøndene ser sammenhengen mellom å betale de utenlandske ansatte tarifflønn, og opprettholdelsen av den legitimiteten som landbruket har politisk. Når bøndene påpeker viktigheten av at det betales tariff, tolker jeg det som at bøndene ser sammenhengen mellom den kollektive og den individuelle egennytten av å betale det som oppfattes som en anstendig lønn til sine ansatte. Dersom det ikke betales tarifflønn, bryter bøndene loven, og kan få negative sanksjoner i samband med det. Det er tydelig at bøndene er veiledet av de formelle reglene for avlønning. Uten tariffen til å styre, vil kanskje ikke bøndenes individuelle egennytte på kort sikt sammenfalle med kollektivets interesser. Dermed er det ikke gitt at bøndene handler i tråd med disse fellesinteressene (Olson 1971).

Selv om bøndene mener at lønnsnivået til de utenlandske arbeiderne er for lavt, så rettes dette i stor grad opp ved bruk av kognitive handlinger, som nevnt av Berger et al. (1972). Dette innebærer legitimering av lønnsnivået ved ansvars-overføring, både til den norske stat, og til arbeidsinnvandrerne selv. Eksempler på det første er fokuset på at tarifflønn er bestemt på statlig nivå, og fokuset på de økonomiske vilkårene i landbruket. At bøndene legitimerer det lave lønnsnivået i landbruket med at arbeidsinnvandrerne selv har valgt denne typen arbeid, kan sees som en ansvars-overføring til arbeidsinnvandrerne. De har selv valgt å komme hit og jobbe for denne lønna, og de kommer igjen år etter år. Dette tas som en bekreftelse på at arbeidsinnvandrerne er fornøyde med lønnsnivået, og at arbeidsforholdene ikke er så verst, likevel.

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Når dette er sagt, finner jeg også eksempler på at bøndene foretar praktiske handlinger som korrigerer det lave lønnsnivået. For eksempel har en del av arbeidsinnvandrerne fri losji. Enkelte får også en del mat og måltider. De får også tilgang på andre goder som hjelper dem til å leve billigere når de er i Norge, for eksempel båt og fiskeutstyr, eller lån av transportmidler som bil og sykkel. En utenlandsk ansatt som arbeider for 87 kroner timen, har i virkeligheten en helt annen lønn, dersom man tar i betraktning at han ikke betaler husleie og får halvparten av den maten han spiser.

Forholdet mellom rettferdighet og rasjonalisering er tatt opp gjennom dette kapittelet. Er bøndenes bruk av rettferdighetsnormer kun et uttrykk for individuelle eller kollektive egeninteresser? Hva med rettferdighet som bakgrunn for verdirasjonelle handlinger? I neste delkapittel vil denne diskusjonen bringes videre.

5.3 Rasjonalisering som rettferdighet

I forrige kapittel ble bøndenes vurdering av arbeidsinnvandrernes lønnsnivå presentert. I tillegg ble deres bruk av referansegrupper og rettferdighetsnormer analysert. Kognitive og praktiske handlinger for å korrigere følelser av urettferdighet er også presentert. Hovedkonklusjonen er at bøndene benytter rettferdighetsnormer og kognitive og praktiske handlinger for å rettferdiggjøre arbeidsinnvandrernes lave lønnsnivå i det norske landbruket. I dette kapittelet vil forholdet mellom rasjonalitet og rettferdighet bli diskutert ved å benytte Webers idealtyper 'verdirasjonell' og 'målrasjonell' handling.

Når bøndene rettferdiggjør arbeidsinnvandrernes lave lønnsnivå med behovsvurderinger, er det et eksempel på at de ikke ønsker å behandle noen urettferdig. Man kan si at et ønske om likhet er motivasjonen bak deres innsats for å rettferdiggjøre det lønnsnivået de betaler sine ansatte. Et sitat fra Kristian, i 60-årene, hvor han vurderer sin egen inntekt i forhold til arbeidsinnvandrernes inntekt, illustrerer dette:

“Den regner jeg som betydelig høyere, ja. [...] men det er klart at de bor jo størstedelen av året i Litauen og det er der de har sine hus og leiligheter og sånn. Og der er det vel noe lavere kostnader enn i Norge, så det blir jo heldigvis jevnet litt ut på den måten.”

Kristian påpeker at han har investert mye tid og penger i gården, og at han derfor ser det som rettferdig at han har høyere lønn enn sine ansatte. Samtidig mener han at det er viktig å ha små sosiale forskjeller i samfunnet, og at store lønnsforskjeller ikke kan rettferdiggjøres. Dette samsvarer med det Alves og Rossi (1978) fant i sin undersøkelse av rettferdighetsnormer for fordeling av inntekt. De

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

fant at meritter kan rettferdiggjøre inntektsforskjeller, men at det fantes en øvre grense for hvor store forskjeller som kunne rettferdiggjøres. I sitatet over forklarer Kristian at noe av lønnsforskjellene mellom ham selv og hans ansatte blir redusert, fordi arbeidsinnvandrernes lønninger er mer verdt i hjemlandet deres, og at det er der de har størstedelen av sitt liv. Kristians ønske om små sosiale forskjeller leder ham til å rettferdiggjøre den ulikheten han ser. Slik sett er hans bruk av rettferdighetsnormer en form for verdirasjonell handling, basert på verdier om likhet og rettferdighet.

I Webers termer, kan man si at bøndene i utvalget bruker målråsjonalitet når de bestemmer lønnsnivået til sine ansatte. Eksempler på dette, er at de forsøker å holde lønnskostnadene så lave som mulig. De er også opptatt av å følge tariffen; blant annet for å bevare legitimiteten til landbruket, og landbrukets politiske (og økonomiske) støtte på sikt. I tillegg er tariffen den minstelønna som er satt av myndighetene. Det er ulovlig å betale mindre enn tariffen, og på individnivå risikerer bøndene sanksjoner fra myndighetene og oppslag i media dersom de underbetaler sine ansatte. Samtidig vurderer bøndene også de kollektive konsekvensene av å ikke følge tariffen, eller betale det som oppfattes som anstendige lønns- og arbeidsforhold.

Det er altså utslag av en type målråsjonalitet som får bonden til å betale arbeidsinnvandrerne den lønna de får. Samtidig brukes rettferdighetsnormer og kognitive handlinger for å etterkomme en verdiråsjonalitet, eller et ønske om likhet. Ingen av bøndene ønsker å betale sine ansatte en lav lønn. Det kan virke som at de i etterkant av lønnsfastsettelsen tilpasser seg rettferdighet som et etisk mål. Gjennom kognitive og praktiske handlinger, gjør bøndene en innsats for å opprettholde forestillingen om en rettferdig verden (Montada 2002). Spesielt vil jeg påpeke kombinasjonen av rettferdighetsnormer basert på meritter og rettferdighetsnormer basert på behov når bøndene rettferdiggjør arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. Ved å ta behovsvurderinger med i en referanseramme, vil lavere lønn til arbeidsinnvandrere kunne gjøres rettferdig.

5.4 Hovedkonklusjoner etter den kvalitative analysen

Hovedkonklusjonene etter analysen av samtaleintervjuene er at:

1) Arbeidsinnvandrernes lønnsnivå er bestemt ved målråsjonelle handlinger. Bøndene setter ikke lønnsnivået ut fra verdier om rettferdighet, men heller ut fra hva som er tillatt og hva som er økonomisk rasjonelt for dem selv. Det er rasjonelt å følge loven for å unngå sanksjoner på kort og lang sikt. Hensynet til landbrukets legitimitet på lang sikt er en av grunnene til at bøndene vurderer det som viktig

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

å holde seg til et lønnsnivå som er på høyde med tariffen. Dette kan sees som et uttrykk for å handle i tråd med kollektive interesser. Samtidig er det ikke sikkert at denne holdningen hadde vært like sterk, dersom de kollektive og individuelle interessene ikke hadde vært sammenfallende. Bondens innsats for å begrense lønnskostnadene, bidrar til at minstelønna i tariffen blir betalt, selv om bonden kanskje vurderer denne lønna som noe lav. I forhold til overtidsbetaling, er det rasjonelt for bonden å unngå dette, enten ved å begrense arbeidstiden til sine ansatte, eller ved å se bort ifra at det er noe som heter overtid i det hele tatt.

2) Når bøndene vurderer lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne, benytter de både norsk og utenlandsk ufaglært arbeidskraft som referansegruppe. Legitimiteten til referansegruppene er likevel usikker. På den ene side arbeider de utenlandske ansatte i Norge, et land med høy levestandard og tilsvarende leviekostnader. Basert på en likhetstankegang, skal alle som arbeider i Norge, ha en lønn som det går an å leve av i Norge. Samtidig tar arbeidsinnvandrerne med seg pengene de tjener tilbake til hjemlandet, hvor den relative verdien av lønna øker. Arbeidsinnvandrerne sitter dermed igjen med en lønn som relativt sett er god i forhold til sine egne leviekostnader. Slik sett vurderes verken norske arbeidstakere eller østeuropeiske arbeidstakere som fullgode referansegrupper.

3) Norsk innleid arbeidskraft har en del kvalifikasjoner som gjør at de kan utføre andre arbeidsoppgaver enn arbeidsinnvandrere til landbruket. Eksempler på dette er det at de er norskspråklige, og at de ofte har en del utdanning eller sertifikater. Det er en forskjell mellom utenlandsk og norsk innleid arbeidskraft som ligger i at de utfører ulike typer arbeidsoppgaver, og at de har ulike ansettelseslengder. Basert på rettferdighetsnormer for fordeling etter meritter, kan man si at det er rettferdig at arbeidsinnvandrere har en noe lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft.

4) Arbeidsinnvandrerne blir sett på som en gruppe arbeidstakere som skiller seg fra norske arbeidstakere i det at de ikke har sitt liv i Norge. I forhold til referanserammene til Berger et al. (1972), vil status-verdien til pengene som arbeidsinnvandrerne tjener i Norge forandre seg når de tas med til et land med lavere leviekostnader. Slik kan en lavere lønn sees som rettferdig når rettferdighetsnormer basert på behov tas med inn i bildet.

5) Etter at bøndene har bestemt lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne, og konkludert med at lønnsnivået er noe lavt, mener de likevel at nivået på lønningene er sånn som det må være. Dette er eksempel på hvordan bøndene opplever en kognitiv dissonans som de så retter opp ved hjelp av kognitive handlinger (Bø 2005). Bøndene i utvalget korrigerer også følelsen av urettferdighet praktisk, ved å tilby arbeidsinnvandrerne tilleggsgoder som gir dem mer igjen for arbeidet enn lønna. Eksempler på dette er fri losji, kost, eller mindre ytelser som lån av transportmidler eller båt og fiskeutstyr. Dette er goder som koster lite for bøndene, men som er verdt mye for arbeidsinnvandrerne. Det å fokusere på disse tilleggsgodene kan

5. Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

også sees som en kognitiv handling for å redusere følelsen av urettferdighet. Andre måter bøndene gjør dette på, inkluderer å fokusere på at arbeidsinnvandrerne er her av fri vilje, og at de får noe mer igjen for arbeidet enn lønna; for eksempel et avbrekk fra hverdagen i landlige omgivelser med fysisk arbeid. Fokuset på at lønnsnivået i tariffen er bestemt av myndighetene er også en måte å fraskrive seg ansvaret for lønnsnivået på.

Kapittel 6

Oppsummering av resultatene

Resultatene av den kvantitative analysen kan nå sees i lys av funnene fra de kvalitative intervjuene. Til sammen besvarer resultatene problemstillingen for denne rapporten, som er: *“Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket, og hvilke sosiale mekanismer kan forklare disse vurderingene?”*.

6.1 Hvordan vurderer bønder lønnsnivået til arbeidsinnvandrere til landbruket?

Den kvantitative analysen viste at 31,4 % av bøndene er helt eller delvis enig i påstanden om at “det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere til landbruket har lavere lønn enn norsk innleid arbeidskraft til landbruket”. Sjansen for å si seg enig i påstanden er større for bønder som selv har benyttet arbeidsinnvandrere.

Meningsinnholdet i påstanden ble utforsket ved hjelp av kvalitative intervjuer. Blant annet ble det fokusert på at arbeidsinnvandrerne utgjør en gruppe som skiller seg fra nordmenn når det gjelder arbeidsoppgaver, ansettelseslengde og levekostnader. Når det gjelder lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne, ble det karakterisert som lavt når sammenligningsgrunnlaget var andre ufaglærte arbeidstakere i Norge. På den annen side, vurderte bøndene lønnsnivået som høyt når levekostnadene i hjemlandet ble tatt med i betraktning. Det er ikke bare én av vurderingene av lønnsnivået som er riktig. Hvordan lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne vurderes, avhenger av hvilke grupper bøndene sammenligner med, og hvilke prinsipper de benytter for sammenligningen. I neste delkapittel vil resultatene fra begge analysene kombineres for å undersøke hvilke sosiale mekanismer som kan forklare bøndenes vurderinger av arbeidsinnvandrerens lønnsnivå.

6.2 Hvilke sosiale mekanismer kan forklare bøndernes vurderinger?

6.2.1 Rettferdighetsnormer

Det er nevnt tidligere at bønderne ser på arbeidsinnvandrere og norsk innleid arbeidskraft som to ulike grupper. Dette gjelder både for vurderinger av meritter og vurderinger av behov.

Meritter Analysen av det kvantitative materialet viste at bøndernes oppfatning av kvaliteten på arbeidsinnvandreres arbeidskraft ikke kunne forklare aksepten av lavere lønn. Det er heller ingen av bønderne i det kvalitative utvalget som er misfornøyd med effektiviteten til det utenlandske arbeidskraften, heller tvert imot: Arbeidsinnvandrerne beskrives som samvittighetsfulle og effektive arbeidere. Det er likevel noen faktorer som bidrar til å legitimere et lavere lønnsnivå for arbeidsinnvandrerne enn for norsk innleid arbeidskraft: Arbeidsinnvandrerne er ansatt i andre typer jobber, og har kortere ansettelsestid enn nordmenn i landbruket. De utenlandske ansatte utfører rutinearbeid som ikke krever noen form for utdanning. Dermed vil rettferdighetsnormer basert på meritter tilsi at det ikke er urettferdig om de har en noe lavere lønn enn arbeidstakere som utfører mer kompliserte arbeidsoppgaver.

Lønnsforskjeller er også underbygget i lovverket. Diskrimineringsloven gir et forbud mot ulik avlønning av norsk og utenlandsk arbeidskraft som utfører likt arbeid (*Diskrimineringsloven*). Når arbeidsinnvandrere systematisk utfører andre arbeidsoppgaver enn norsk innleid arbeidskraft, vil ikke lønnsforskjeller mellom disse arbeidsoppgavene dekkes av diskrimineringsloven. I tariffavtalen er det lagt opp til at arbeidstakere som er ansatt i mindre enn tre måneder, har en lavere lønn enn de som er ansatt i mer enn tre måneder. Når det stort sett er arbeidsinnvandrere som er sesonghjelp, mens nordmenn hovedsaklig er fast ansatt, vil også dette implisitt føre til lønnsforskjeller mellom nordmenn og utenlandske ansatte. Regresjonsanalysen viste at bønder som selv benytter arbeidsinnvandrere har høyere aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn til nordmenn. En av årsakene til det, kan være at de kjenner til disse reglene. Slik vil de ha en høyere aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere, fordi de vet at denne forskjellen allerede er innbakt i regelverket.

Behov Arbeidsinnvandrerne ble også sett på som stående i en særstilling i forhold til nordmenn, fordi de ikke lever livet sitt i Norge. Arbeidsinnvandrere og nordmenn sees som to ulike grupper med ulike kontantbehov, noe som kan rettferdiggjøre differensiert avlønning. Når arbeidsinnvandreren tar med seg lønna

6. Oppsummering av resultatene

tilbake til hjemlandet, øker den relative verdien av pengene. Dermed får en arbeidsinnvandrers relativt sett mer ut av pengene som tjenes i Norge, enn en ansatt som lever i Norge på helårsbasis.

6.2.2 Rasjonalitet

Bøndene viste en høy grad av rasjonell kalkyle når de vurderte arbeidsinnvandrernes lønnsnivå. De vurderte både den individuelle og kollektive egennytten av sine handlinger. Fra et økonomisk synspunkt, er det mest rasjonelt å forsøke å begrense produksjonskostnadene så mye som mulig. Samtidig er det rasjonelt å følge det regelverket som gjelder for avlønning av arbeidsinnvandrere. Konsekvensene av å ikke gjøre det, kan for den enkelte bonde på kort sikt, være å havne i Arbeidstilsynets søkelys. På lang sikt vil det kunne føre til tapt støtte for landbruket i befolkningen og i det politiske apparatet. Dette gjelder spesielt hvis det er en stor andel av bøndene som bryter loven. Dette kan igjen føre til tøffere økonomiske betingelser for bønder som gruppe.

Bondens økonomi Bondens økonomi og tilfredshet med denne ble i den kvantitative analysen forkastet som årsak til aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn til norsk innleid arbeidskraft i landbruket. Dermed ble det konkludert med at det ikke er bondens egen økonomi som fører ham eller henne til å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrere enn til nordmenn. Analysen av intervjuene viser imidlertid at bondens økonomi benyttes som begrunnelse for hvorfor lønnsnivået til de som er ansatt i landbruket, ikke kan være høyere. Det er viktig å skille mellom hva bønder mener at er et greit lønnsnivå for ansatte i landbruket, og om de mener det er akseptabelt å lønne norsk og utenlandsk arbeidskraft ulikt. Den samme bonden som ikke er enig at det er akseptabelt med differensiert avlønning, kan også mene at 87 kroner timen er god betaling for en som jobber for lønn, når bonden kanskje ikke får bedre betalt selv.

Ønsket om å begrense lønnskostnadene er tilstede hos alle bøndene som ønsker å drive gården slik at de tjener til vederlag for eget arbeid, og kanskje også til vederlag for egenkapital. Dette er et eksempel på økonomisk tenkning og målrasjonell kalkulerings, ikke grunnet kognitiv dissonans, som først antatt. Ønsket om å betale så lite som mulig, fører til at bøndene holder seg til det lønnsnivået som er bestemt av den gjeldende tariffavtalen, og at de forsøker å unngå overtidsbetaling. Hensynet til bondens egen økonomi på lang sikt, kan også være en grunn til å betale lønn i tråd med det gjeldende regelverket.

Landbrukets legitimitet på lang sikt Når det gjelder bøndenes beslutning om å følge det lønnsnivået som er satt i tariffen, ligger noe av motivasjonen i ønsket

om å bevare landbrukets legitimitet på lang sikt. Bøndene er i vekslende grad avhengige av statlig subsidiering, og trenger derfor politisk støtte. Oppfatninger om at bøndene utnytter utenlandsk arbeidskraft for å tjene selv, kan være negativt for landbrukets legitimitet på lang sikt. For å opprettholde den politiske støtten, er det viktig for bøndene som gruppe å følge de reglene som er gitt av myndighetene. Samtidig er det ikke gitt at bønder handler i tråd med det som er av interesse for fellesskapet, dersom det ikke sammenfaller med hva som er rasjonelt for dem selv individuelt.

Funnene i den kvantitative analysen kan sees i sammenheng med dette. De bøndene som mente at det er for lite markedstilpasning i det norske landbruket, hadde høyere sannsynlighet for å akseptere lønnsforskjeller mellom norsk og utenlandsk arbeidskraft, enn de som ikke var enige i denne påstanden. Statlig subsidiering og skjerming kan sees som et hinder for markedstilpasning. Det kan tenkes at de bøndene som ønsker større grad av markedstilpasning, er mindre opptatt av å bevare landbrukets politiske støtte på lang sikt, og heller ønsker seg en liberalisering av landbrukspolitikken. Dermed er det ikke like viktig for dem at arbeidsinnvandrere til landbruket har lønninger på et norsk nivå, men heller at de er frie til å engasjere den arbeidskraften de trenger til en lavest mulig pris.

Ønsket om å rette opp urettferdighet - kognitiv dissonans Den kvantitative analysen viste også at grad av likhetsorientering hadde en negativ sammenheng med aksept av lavere lønn til arbeidsinnvandrere. Høy grad av likhetsorientering minimerte sjansen for aksept av lønnsforskjeller.

Bøndene i den kvalitative analysen viste også et ønske om å skape likhet. Selv om lønnsnivået til arbeidsinnvandrerne ble sett på som noe lavt av bøndene, mente de også at lønna var bra nok. Teorien om kognitiv dissonans (Berger et al. 1972, Bø 2005) ble benyttet for å forklare hvordan bøndene rettet opp følelsen av urettferdighet over den lave lønna med både praktiske og kognitive handlinger. Praktiske handlinger for å rette opp urettferdighet over den lave lønna, kom i form av tilleggsgoder som bøndene tilbød sine utenlandske ansatte. Dette kunne være fri losji, fri kost eller noe mat og måltider. Det kunne også være andre ytelser som lån av båt og fiskeutstyr, eller ulike transportmidler. Mentale handlinger som retter opp følelsen av urettferdighet, kunne være å fokusere på at den lønna som bøndene betaler er i henhold til tariffen, og at tariffen er bestemt av myndighetene. Slik sett legges ansvaret for lønnsnivået på myndighetene. I tillegg legges noe av ansvaret på arbeidsinnvandrerne fordi de kommer til Norge frivillig for å arbeide. De har altså selv bestemt seg for å arbeide for denne lønna. Ved å fokusere på at levekostnadene til arbeidsinnvandrere i hjemlandet er mye mindre enn i Norge, kan også det lave lønnsnivået i landbruket unnskyldes. Det kan virke som at bøndenes ønske om likhet kommer i konflikt med målet om å tjene

på produksjonen. Dette løses ved at målrasjonelle handlinger benyttes først. Så utføres verdirasjonelle handlinger for å etterkomme verdien om rettferdighet. Slik kan bruken av rettferdighetsnormer sees som en form for rasjonalisering.

6.3 Avslutning

Hvordan kan konsekvensene av økt arbeidsinnvandring forstås i lys av denne undersøkelsens funn?

Bøndene i det kvalitative utvalget ser sammenhengen mellom arbeidsinnvandrernes lønnsnivå, landbrukets legitimitet og konsekvenser for næringen på lang sikt. Samtidig er det ikke alltid samsvar mellom bøndenes kollektive og individuelle egen nytte. Dette vises blant annet i den kvantitative analysen, som viste at markedsorienterte bønder hadde større sjanse for å akseptere differensiert lønn. En årsak til dette kan være at de mener at de vil tjene på en liberalisering av landbrukspolitikken.

I følge Brox' (2005) teorier om hvordan arbeidsinnvandring påvirker velferdsstaten på lang sikt, vil svært lave lønninger til den utenlandske arbeidskraften kunne bidra til å svekke bøndenes økonomiske stilling. Tilgangen på lavtlønnet arbeidskraft fra utlandet kan være et gode for enkeltbønder på kort sikt, men ikke for kollektivet på lang sikt. Bøndene som gruppe, er i landbruksforhandlingene avhengige av at landbruket har en viss legitimitet. Dersom den økte arbeidsinnvandringen til landbruket blir oppfattet som "utnyttning av fattige arbeidere fra Øst-Europa", vil denne legitimiteten svekkes, og med det vil bøndene kunne stå svake i forhandlinger med staten. Brox beskriver også sammenhengen mellom import av lavtlønnet arbeidskraft og en lønnsdempende effekt for andre lavlønsgrupper i Norge. Gjennom dette, vil også bøndene som gruppe kunne lide av den generelle lønnsnedgangen.

Fortsatt økt bruk av arbeidsinnvandrere, kombinert med lavere lønninger, kan føre til både en fortsatt devaluering av landbruksarbeid, og ha negative konsekvenser for landbruket på sikt. Det kan føre til at kårene for bønder som driver smått forverres, og at det dermed blir stadig færre, men større bruk i Norge. Konsekvensene av økt import av lavtlønnet arbeidskraft rammer ikke alle jordbrukere med lik styrke. For enkelte bønder, kan det sågar være positivt. Det er et eksempel på at det som er rasjonelt for bønder som gruppe, ikke nødvendigvis er rasjonelt for enkeltbønder.

Bøndene i denne undersøkelsen la stor vekt på at lønnsnivået til arbeidsinnvandrene er bestemt av tariffen. Når overgangsreglene faller bort i mai 2009 eller senest 2011, faller også de formelle sanksjonene ved brudd på disse reglene bort. Da kan det bli tilfellet at enkeltbønder ser det som rasjonelt å hyre inn ansatte til

en mye lavere lønn, enn nivået på tariffen i dag. Som diskusjonen over skisserer, kan det få negative konsekvenser for bønder som gruppe.

Hvis man snur på flisa, kan man se for seg at utviklingen går den andre veien. Gjennom arbeidsinnvandrerne, har bøndene tilgang til hardt arbeidende arbeidstakere som vil gjøre de jobbene som nordmenn ikke vil ha. Kanskje gir dette landbruksnæringen et løft; særlig dersom arbeidsinnvandringen ikke fører med seg de negative konsekvensene som er nevnt over. En måte å unngå dette på, er at arbeidsinnvandrerne blir betalt det som oppfattes som et anstendig lønnsnivå i Norge. En slik avlønning av bøndenes ansatte, vil også kunne styrke bøndenes egne inntektskrav i landbruksforhandlinger.

Når de formelle overgangsreglene faller bort, står vi igjen uten en minstelønns-sats i landbruket. Spørsmålet er om lønnsnivået til den utenlandske arbeidskraften kommer til å synke relativt til det generelle lønnsnivået i Norge når dette skjer. Arbeid for å øke organisasjonsgraden i landbruket kan bidra til å motvirke en slik utvikling. Et annet tiltak kan være å forankre lov om et visst lønnsnivå i Arbeidsmiljøloven, slik som det er tilfellet med arbeidstid.

Forslag til videre forskning

Forholdet mellom bønders inntekt og arbeidsinnvandrers lønn har ikke blitt behandlet utførlig i denne rapporten. I forhold til rettferdighetsnormer basert på meritt, vil det være naturlig at en bonde som arbeidsgiver skal tjene mer enn de som er ansatt på gården. Likevel er det sånn at en typisk melkebonde i 2006 hadde en estimert timelønn på 95,61 kroner for vederlag til arbeid og egenkapital, basert på et årsverk på 1845 timer. Når det gjelder bønder med frukt eller bær og sau, er den estimerte gjennomsnittlige timelønna 90,51 koner (Budsjettnemda for jordbruket 2006). Forskjellen mellom en arbeidsinnvandrer som er ansatt i under tre måneder, med en lønn på 87,00 kr er ikke spesielt stor. Hvis sammenligningen gjelder arbeidstakere som er ansatt i perioder over tre måneder med en timelønn på 104,65 kr, blir avstanden mellom bondens inntekt og den ansattes svært stor, i bondens disfavør. Dette forholdet mellom arbeidsinnvandrernes, eller andre ansatte i landbrukets lønnsnivå og bøndenes eget inntektsnivå må utredes videre. Hva gjør det med landbruket som næring at bønder er avhengige av å betale lønninger som er høyere enn deres egne til sine ansatte, for å kunne opprettholde det lønnsnivået som de ligger på i dag? Hvilke konsekvenser har det for motivasjonen til bønder som driver i dag, og hva gjør det med rekrutteringen til landbruket?

Referanser

- Almås, R. (2002). *Norges landbrukshistorie IV. 1920-2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*, Oslo: Det norske samlaget.
- Alves, W. M. og Rossi, P. H. (1978). Who should get what? fairness judgements of the distribution of earnings, *The American Journal of Sociology* **84**(3): 541–564.
- Bannino-Rokkones, N. (2006). *Utenlandsk sesongarbeidskraft i norsk landbruk. En kvalitativ studie av hvordan sesongarbeidere opplever oppholdet i Norge*, Rapport 6/06. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Berger, J., Zelditch Jr., M., Anderson, B. og Cohen, B. C. (1972). Structural aspects of distributive justice: A status value formulation, i J. Berger, M. Zelditch Jr. og B. Anderson (red), *Sociological Theories in Progress*, Vol. Two, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Brannen, J. (1992). Combining qualitative and quantitative approaches: an overview, i J. Brannen (red.), *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*, Aldershot: Avebury.
- Brox, O. (2005). *Arbeidskraftimport. Velferdsstatens redning - eller undergang*, Pax Forlag AS.
- Budsjettnemda for jordbruket (2006). *Referansebruksberegninger*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Bø, I. (2005). *Påvirkning og kontroll*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Denzin, N. K. (2001). The reflexive interview and a performative social science, *Qualitative Research* **1**(1): 23–46.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice?, *Journal of Social Issues* **31**(3): 137–149.

Diskrimineringsloven . LOV 2005-06-03 nr 33: Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv.

Dølvik, J. E., Eldring, L., Horgen Friberg, J., Kvinge, T., Aslesen, S. og Ødegård, A. M. (2006). *EU-utvidelsen: Endringer i norske bedrifters arbeidskraftsstrategier?*, FAFO.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*, New York: Basic Books, chapter Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture, pp. 3–33.

Gullestad, M. (1996). *Hverdagsfilosofier*, Oslo: Universitetsforlaget.

Hamilton, L. C. (1992). *Regression with Graphics*, Belmont: Duxbury Press.

Hammersley, M. (2002). Ethnography and realism, i A. Hubermann og M. Miles (red), *The Qualitative Researchers Companion*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Hyman, H. H. (1968). The psychology of status, i H. Hyman og E. Singer (red), *Readings in Reference Group Theory and Research*, New York: The Free Press.

Janesick, V. (2000). The choreography of qualitative research design, i N. Denzin og Y. Lincoln (red), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Kelley, H. H. (1968). Two functions of reference groups, i H. Hyman og E. Singer (red), *Readings in Reference Group Theory and Research*, New York: The Free Press.

Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju*, Gyldendal Akademisk.

Lincoln, Y. S. og Guba, E. G. (2002). Judging the quality of case study reports, i A. Hubermann og M. Miles (red), *The Qualitative Researchers Companion*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Miller, J. og Glassner, B. (1997). The ‘inside’ and the ‘outside’. finding realities in interviews., i D. Silverman (red.), *Qualitative research: Theory, method and practice.*, London: Sage.

Montada, L. (2002). Doing justice to the justice motive, i M. Ross og D. Miller (red), *The Justice Motive in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University Press.

-
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber. Formations of Modern Social Thought*, London: SAGE Publications.
- Olson, M. (1971). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press.
- Overenskomsten for jordbruks- og gartnerinæringene 2006-2008* (gjeldende tariffavtale). Landbrukets arbeidsgiverforening og Fellesforbundet.
- Rapley, T. J. (2001). The art(fullness) of open-ended interviewing: some considerations on analysing interviews, *Qualitative Research* 1(3): 303–323.
- Ringdal, K. (2001). *Enhet og mangfold*, Bergen: Fagbokforlaget vigmostad & Bjørke AS.
- Rye, J. F. (2002). Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra?, i R. Almås, M. Haugen og J. JP. (red), *Bygdeforskning gjennom 20 år*, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Rye, J. F. (2006). *De nye landarbeiderne. En kvantitativ kartlegging av utenlandsk arbeidskraft i det norske landbruket*, Rapport 9/06. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Schofield, J. W. (2002). Increasing the generalizability of qualitative research, i A. Hubermann og M. Miles (red), *The Qualitative Researchers Companion*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Stake, R. E. (2000). Case studies, i Y. Lincoln og N. Denzin (red), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Vik, J. og Rye, J. F. (2006). *Trender i norsk landbruk 2006. Frekvensrapport.*, Rapport 11/06. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Aaberge, R. og Laake, P. (1984). Om statistiske teorier for tolkning av data, *Tidsskrift for samfunnsforskning* (25): 165–186.

Vedlegg A

Intervjuguide

1. Bakgrunnsspørsmål:

- Produksjonstype, omfang, størrelse på gård
- Driftsform
- Arbeid utenfor bruket i tillegg? (heltid/deltidsbruk?)
- Hvem arbeider på bruket? Familie? Innleid arbeidskraft? (helårs, sesong) Avløsere? Arbeidsinnvandrere?

2. Spørsmål om hvordan bonden vurderer sin egen inntekt:

- Hvordan er din inntekt fra bruket?
- Er du fornøyd med inntekten fra bruket? Hvorfor? Hvorfor ikke?
- Hva har betydning for om du er fornøyd med din egen inntekt?
- Hvem sammenligner du deg med når du vurderer din egen inntekt?
 - Andre bønder?
 - Andre norske lønnsarbeidere?
 - Avløsere?
 - Arbeidsinnvandrere?
- Hvordan syns du inntektsnivået i landbruket er? Hvorfor? I forhold til hva/hvem?

3. Bondens bruk av arbeidsinnvandrere:

- Når var det du først ansatte utenlandsk arbeidskraft?
- Hva var det som gjorde at du kom på å ansette utenlandske arbeidere?
Andre bønder i nærområdet?

- Hvordan kommer du i kontakt med aktuelle arbeidstakere?
 - Hvor mange arbeidsinnvandrere pleier du å ha hvert år?
 - Hvor lenge pleier de å arbeide hos deg? (sesong, helårs)
 - Hvilke oppgaver utfører arbeidsinnvandrerne på gården?
 - Gi et eksempel på hvordan en typisk arbeidsdag ser ut for arbeidsinnvandrerne dine
 - Er det forskjell på hvilke oppgaver de ulike arbeidsinnvandrerne utfører? Hvorfor?
 - Hva tjener dine ansatte? Timelønn/akkordlønn? Frynsegoder?
 - Hvor bor dine ansatte? Kost/Losji? Frynsegoder?
 - Er det forskjell på hva de ansatte tjener? Hvordan? Hvorfor?
 - Hvordan kom du fram til lønnsnivået til dine ansatte?
Faglært/ufaglært? kompetanse? språk?
 - Hvorfor benytter du utenlandsk arbeidskraft?
 - Hva er fordelene med å ansette arbeidsinnvandrere?
 - Hva er ulempene med å ansette arbeidsinnvandrere?
 - (Hvorfor ikke nordmenn?)
4. Om hvordan arbeidsinnvandrerne lever i Norge:
- Hvordan lever de utenlandske ansatte når de er i Norge?
 - Hvor lenge er de her?
 - Har med familie?
 - Fritidsaktiviteter?
 - Forholdet mellom fritid og jobb?
5. Om bruk av norsk innleid arbeidskraft:
- I hvilke tilfeller benytter du norsk innleid arbeidskraft?
 - Hvilke oppgaver utfører denne typen arbeidskraft?
 - Gi et eksempel på hvordan en typisk arbeidsdag ser ut for (avløseren).
6. Arbeidsinnvandrerens lønnsnivå sett i en sammenheng:
- Hvordan vurderer du dine ansattes lønn? Høy? Lav? Hvorfor det? (I sammenligning med hva?)

- Arbeidsinnvandrere
- Norske ansatte
- Hvordan tror du dine ansatte vurderer sin egen lønn? Høy? Lav? Hvorfor tror du det?
- (Hvem tror du de sammenligner seg med?)
- Hvordan vil du vurdere din egen inntekt i forhold til det avløseren din tjener? I forhold til det dine ansatte tjener? Hvorfor?
- Mange bønder mener at det er greit at arbeidsinnvandrere til landbruket tjener mindre enn norsk innleid arbeidskraft. Hva tror du ligger bak denne meningen?
- Hva mener du selv?
- (Rettferdighetsnormer basert på likhet, equity eller behov?)
- Hva tror du økningen av bruk av utenlandsk innleid arbeidskraft har å si for legitimiteten til det norske landbruket?

7. Spørsmål om hva bonden legger i begrepet rettferdighet:

- Hva mener du at ligger i begrepet 'rettferdig lønn'?
- (Hva mener du at en rettferdig inntektsfordeling innebærer? Kan du gi et eksempel på en rettferdig fordeling? På en urettferdig fordeling?)

8. Forskjeller mellom ulike arbeidsgrupper i landbruket. Konkretisering av spørsmålene over:

- Det er ganske stor forskjell på hva arbeidstakere tjener i Norge, og det er også forskjell innen landbruket. Hva mener du om det?
- Hvilke forhold mener du at kan rettferdiggjøre inntektsforskjeller mellom to bønder?
- Utdanning? Produksjonsform? Innsats?
- Hvilke forhold mener du kan rettferdiggjøre inntektsforskjeller mellom to personer som er ansatt i landbruket?

9. Avslutningsspørsmål:

- Hva tror du norske bønders holdninger til arbeidsinnvandring er generelt?
- Er det noe du har lyst til å nevne som jeg ikke har spurt om? Noe du har kommet på i løpet av intervjuet?